

2. Ο εκπαιδευτικός λόγος του νεαρού ΚΚΕ: Παράθυρο στην εκπαίδευση της ΕΣΣΔ

2.1 Η εκπαίδευση στη Σοβιετική Ένωση

Προσεγγίζοντας τον λόγο για την εκπαίδευση τον οποίο αρθρώνει το ΚΚΕ την περίοδο του Μεσοπολέμου, διαπιστώνουμε τη στενή συνύφανση των αιτημάτων τα οποία θέτει με την παιδαγωγική θεωρία και την εκπαιδευτική πραγματικότητα της ΕΣΣΔ. Θα προσπαθήσουμε έτσι να δούμε τα βασικά χαρακτηριστικά της παιδείας και τις παιδαγωγικές θέσεις οι οποίες αναπτύσσονται και κυριαρχούν στην ΕΣΣΔ, πριν στρέψουμε την προσοχή μας στο ΚΚΕ και στις θέσεις του για την εκπαίδευση.

Τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση του 1917, το Κομισαριάτο Διαφώτισης, γνωστό ως *Narkompros*, επικεντρώνει τις προσπάθειές του στην εισαγωγή της πολιτικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών,⁸⁹ στην απαγόρευση της θρησκευτικής αγωγής και στην αντιμετώπιση της διστακτικής και αρνητικής στάσης των δασκάλων έναντι του νέου καθεστώτος.⁹⁰ Ανάλογα, ο *Ριζοσπάστης* μετέφερε ειδήσεις από τα πεπραγμένα άλλων σοσιαλιστικών κομμάτων, όπως του ρουμανικού σοσιαλιστικού κόμματος, στο οποίο μαθαίνουμε ότι μπαίνει ως αίτημα η κατάργηση της θρησκευτικής αγωγής.⁹¹ Στην ΕΣΣΔ από το 1918 όλα τα εκπαιδευτήρια τίθενται υπό τον έλεγχο του Κομισαριάτου Διαφώτισης και διαχωρίζονται σε δύο επίπεδα: την πρώτη βαθμίδα για τα παιδιά από 8-13 χρόνων και τη δεύτερη για τα παιδιά από 14-17. Στην πρώτη βαθμίδα η εργασία λαμβάνει χώρα μόνο εντός του σχολείου (μαγειρική, κηπουρική κ.λπ.). Στα δευτεροβάθμια σχολεία τονίζεται η παραγωγικότητα της εργασίας με τη συμμετοχή των παιδιών στους κλάδους της παραγωγής.⁹² Παράλληλα, η ειδικευση, αυτό το πρώτο διάστημα στις δευτεροβάθμιες σχολές, όπως τονίζει ο Α. Λουνατσάρσκι, παίρνει τον χαρακτήρα μόνο της

89. Sheila Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 10.

90. Anatoly V. Lunacharsky, *Η εκπαίδευση εις την Ρωσίαν*, μτφρ. Α. Σίδερισ (Αθήνα: Σοσιαλιστικόν Εργατικόν Κόμμα (Κομμουνιστικόν), 1921), 2. Βλ. επίσης: Charles Bettelheim, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2η περίοδος 1923-1930*, τ. 2, μτφρ. Γιάννης Κρητικός (Αθήνα: Κουκκίδα, 2014), 179. Αντίστοιχη δυσαρέσκεια καταγράφεται και στους μαθητές και στους γονείς τους, οι οποίοι διαμαρτύρονταν ότι το σχολείο δεν επιτελεί βασικές λειτουργίες, όπως να μαθαίνει τα παιδιά να γράφουν, να διαβάζουν και να μετρούν. Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*, 29-30, 34.

91. Άγνωστος συγγραφέας, «Το πρόγραμμα του ρουμανικού σοσιαλ. κόμματος», *Ριζοσπάστης*, 2/6/1919, 3. Βλ. επίσης: Ν. Π., «Το συνέδριο των Βουλγάρων στενών σοσιαλιστών», *Ριζοσπάστης*, 13/6/1919, 1. Ακόμα: Άγνωστος συγγραφέας, «Εθνικοποίησης μοναστηρίων», *Ριζοσπάστης*, 3/4/1919, 2. Στο άρθρο αυτό διαβάζουμε ότι ο επίτροπος της παιδείας της Ρωσίας Α. Λουνατσάρσκι εθνικοποίησε την ιστορική μονή της Λάυρας του Αλεξάνδρου Νέβσκι για να χρησιμοποιηθούν τα κτίριά της ως στρατώνες και μορφωτικά κέντρα.

92. Lunacharsky, *Η εκπαίδευση εις την Ρωσίαν*, 4-5.

διαφοροποίησης κατά τις τοπικές συνθήκες. Η ειδικευση αρχίζει να εισάγεται μετά τον 16ο χρόνο της ηλικίας του παιδιού στις ονομαζόμενες ανώτερες σχολές και στα ινστιτούτα.⁹³ Επίσης, από το 1918 βασικά χαρακτηριστικά του ενιαίου σχολείου εργασίας είναι: η δωρεάν εκπαίδευση, η κατάργηση της θρησκευτικής αγωγής, το ενιαίο σύστημα εκπαίδευσης από το δημοτικό ως το πανεπιστήμιο (χωρίς διαφορετικούς τύπους σχολείων), καθώς και η συνεκπαίδευση.⁹⁴ Παράλληλα, το 8ο συνέδριο του Κόμματος διακήρυξε ότι στη θεμελίωση του σοσιαλιστικού συστήματος της εκπαίδευσης θα δοθεί η κύρια προσπάθεια του Κόμματος. Ο εμφύλιος πόλεμος, οι καταστροφές και το κλείσιμο των σχολείων είχαν ως συνέπεια να αυξηθεί ο αναλφαβητισμός ραγδαία. Η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού έγινε πρώτη προτεραιότητα και τα επόμενα χρόνια καταβλήθηκαν πολλές προσπάθειες για να εξαλειφθεί το φαινόμενο.⁹⁵ Στις προσπάθειες αυτές μεγάλη συμβολή είχαν οι οργανωμένοι νέοι του Κόμματος και οι μαθητές της μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι ανέλαβαν να διδάξουν τους αναλφάβητους ενήλικες.⁹⁶ Ο ίδιος Α. Λουνατσάρσκι σε συνέντευξή του με τον Δ. Γληνό στην Αθήνα θα υποστηρίξει ότι από το 1927 έγινε πλέον συστηματική κινητοποίηση των μαζών για τη λύση του προβλήματος του αναλφαβητισμού. «Χρησιμοποιήσαμε παντού, στα εργοστάσια, στα χωριά, στα Σοβιέτ, στα Κολχόζ κάθε γραμματισμένο, που είχε τη σχετική προθυμία για να διδάξουμε τους αναλφάβητους», ενώ υπήρχαν και «τάξεις λίγο γραμματισμένους, όπου πηγαίνει επίσης πάρα πολύς κόσμος».⁹⁷ Παράλληλα, αυτή η εκστρατεία για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού στην πολυεθνική ΕΣΣΔ οδήγησε στην προσπάθεια από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ως τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1930 για την ανάπτυξη της χρήσης και της καλλιέργειας των διάφορων γλωσσών των διάφορων εθνικοτήτων στις σφαίρες της διακυβέρνησης, της ενημέρωσης και της εκπαίδευσης. Έτσι, ένα δίκτυο «εθνικών σχολείων» εγκαθιδρύθηκε ως το 1930. Αν και αργότερα επικράτησε η τάση να εισαχθεί η ρωσική σε όλα τα σχολεία, τη δεκαετία του 1920, η ανάπτυξη των εθνικών γλωσσών ακόμα και των πιο καθυστερημένων λαών της Ένωσης αποτελεί κύριο μέλημα.⁹⁸

93. Στο ίδιο, 6.

94. Sheila Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts Under Lunacharsky, October 1917-1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 30-34.

95. Δημήτρης Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκι», *Οι φίλοι της ΕΣΣΔ. Μηνιαίο όργανο του συνδέσμου των φίλων της ΕΣΣΔ*, τχ. 1 (Οκτώβριος 1931): 5. Βλ. επίσης: Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization* (New York: Oxford University Press, 1994), 225-226.

96. Μπερνάντ Κασέν, «Ο αγών διά την παιδείαν», *Ριζοσπάστης*, 8/11/1920, 2.

97. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκι», 5.

98. Timo Vihavainen, «Nationalism and internationalism. How did the Bolsheviks cope with national sentiments?», στο *The Fall of an Empire, the Birth of a Nation. National Identities in Russia*, επιμ. Chris J Chulos και Timo Piirainen (New Hampshire: Dartmouth Publishing Company, 2000), 75-97.

Το 1923 σταδιακά εφαρμόζεται ένα νέο σύστημα, μια νέα διαβάθμιση των σχολείων και ένα νέο αναλυτικό πρόγραμμα εισάγεται.⁹⁹ Έτσι, έχουμε τρεις τύπους σχολείων: τετράχρονο, επτάχρονο και εννιάχρονο. Οι δύο τελευταίοι τύποι ήταν σπάνιοι. Αυτοί οι οποίοι τελειώνουν το επτάχρονο είχαν δικαίωμα να εισαχθούν στα τεχνικά σχολεία. Μόνο αυτοί οι οποίοι τελειώνουν το εννιάχρονο είχαν τη δυνατότητα για πανεπιστημιακές σπουδές.¹⁰⁰ Οι τεχνικές σχολές είναι τριήχρονες και το 1931 σημειώνεται ότι διαφοροποιούνται για όλα τα επαγγέλματα.¹⁰¹ Το αναλυτικό πρόγραμμα την εποχή αυτή γνώρισε βαθιές αλλαγές. Τα ανεξάρτητα γνωστικά αντικείμενα, όπως η ανάγνωση, η αριθμητική, η ιστορία, η γεωγραφία, η ιστορία των επιστήμων, έδωσαν τη θέση τους σε διδακτικά συμπλέγματα, όπως «η ζωή και η εργασία στην πόλη και το χωριό».¹⁰² Η μέθοδος αυτή βρίσκεται σε συνάφεια με την ενιαία συγκεντρωτική διδασκαλία του δυτικού σχολείου εργασίας την οποία περιέγραψαν λεπτομερώς στην Ελλάδα οι Έλληνες μεταρρυθμιστές παιδαγωγοί, όπως η Ρ. Ιμβριώτη και ο Μ. Παπαμαύρος.

Σκοπός του σχολείου γίνεται η διαμόρφωση ενός ανθρώπου ο οποίος θα συνδυάζει την καθολική μόρφωση με τη βασική ειδική εκπαίδευση, θα κατέχει μια επαγγελματική ειδικευση, αλλά θα γνωρίζει και τις βασικές αρχές όλων των επιστημών και των τεχνών.¹⁰³ Το «ενοποιημένο σχολείο», όπως ονομάστηκε, της νέας κοινωνίας θα είναι πολυτεχνικό και όχι επαγγελματικό. Η γενική μόρφωση και η ειδικευση θα συγχωνεύονται σε ένα σύνολο το οποίο ο Α. Λουνατσάρσκι ονομάζει κουλτούρα-πολιτισμό.¹⁰⁴ Το ενιαίο σχολείο έχει διπλή σημασία, καθώς: 1. Καταργεί τις διακρίσεις των τάξεων, το σχολείο μεταβάλλεται σε ενιαία κλίμακα. «Κάθε παιδί εν Ρωσσία αρχίζει με σχολείον του αυτού τύπου και δύναται να λάβη κατόπιν ανωτέραν σπουδήν» και 2. Μέχρι τον 16ο χρόνο της ηλικίας του παιδιού αποφεύγεται κάθε «ειδικοποίησις... Η αποκτώμενη μόρφωσις εινε γενική κατά την ευρύτεραν έννοιαν της λέξεως, εγκυκλοπαιδική και η αυτή δι' αμφοτέρα τα φύλα».¹⁰⁵ Παράλληλα, η γνώση κατά τη μαρξιστική παράδοση δεν μπορεί παρά να συνδέεται με την πρακτική του προλεταριάτου: τη μεταμόρφωση της φύσης και της κοινωνίας.¹⁰⁶ Από την άλλη πλευρά, ο ρόλος του ατόμου μέσα στη νέα κοινωνία δεν εξαλείφεται. Ο ίδιος ο Α. Λουνατσάρσκι διακηρύσσει:

99. Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*, 45.

100. Ωστόσο, αυτοί οι οποίοι τελειώνουν το επτάχρονο σχολείο μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους παρακολουθώντας προπαρασκευαστικές σχολές. Οι νέοι σπουδαστές των ανώτερων αυτών μαθημάτων παίρνουν επιχορήγηση από: 1. το συνδικάτο, 2. το Κόμμα, 3. τη κομμουνιστική νεολαία και 4. το κράτος.

101. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκη», 5.

102. *Το ενιαίο σχολείο εργασίας στη Ρωσία (Τα επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα)*. Αθήνα: [χ.ε.], 1927. Βλ. επίσης: Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*.

103. Lunacharsky, *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσσίαν*, 3.

104. Anatoly V. Lunacharsky, *On Education* (Μόσχα: Progress Publishers, 1981), 47-48.

105. Lunacharsky, *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσσίαν*, 3.

106. Bertrand Russell, *The Practice and Theory of Bolshevism* (New York: Simon and Schuster, 1964).

η οργανωμένη ομάδα δε σημαίνει ένα άθροισμα από ομοιόμορφες κούκλες βγαλμένες από το ίδιο καλούπι. Η ιδιοφυΐα και η ατομική προσαρμογή, το να δίνει κανείς ό,τι καλύτερο μπορεί στην υπηρεσία των ομαδικών σκοπών είναι απαραίτητο για την ύπαρξη της καλά οργανωμένης ομάδας. Δεν πρόκειται λοιπόν ούτε να σκοτώσουμε το άτομο, ούτε να ισοπεδώσουμε με οδοστρωτήρα όλους τους ανθρώπους. Η διαφορά είναι στους σκοπούς, που θα υπηρετεί η προσωπικότητα. Αν οι σκοποί είναι προσωπικοί, ατομικιστικοί, έχουμε το γνώρισμα της αστικής κοινωνίας, αν οι σκοποί είναι κοινοί, ομαδικοί, έχουμε το γνώρισμα της κομμουνιστικής κοινωνίας.¹⁰⁷

Τη θέση αυτή για τον αυτόνομο και δημιουργικό άνθρωπο, ο οποίος δεν σβήνει αλλά αντίθετα αναπτύσσεται μέσα στη νέα κοινωνία, θα την επαναλάβει και ο Δ. Γληνός, μεταφέροντας τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στη Μόσχα λίγα χρόνια αργότερα και σημειώνοντας πως οι άνθρωποι στον σοσιαλισμό είναι γεμάτοι πρωτοβουλίες.¹⁰⁸

Ο Β. Λένιν, συνεχίζοντας τη λογική του Κ. Μαρξ, έδινε έμφαση στο γεγονός ότι η γενική μόρφωση πρέπει να εφαρμόζεται στην πράξη, στην παραγωγική διαδικασία, και έβλεπε την ενότητα της γενικής μόρφωσης με την παραγωγική εργασία ως το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της νέας σοβιετικής εκπαίδευσης. Έτσι, η εργασία μέσα σε ένα σχολείο στο οποίο πρυτανεύει η αρχή της εργασίας (ή η ενεργή γνώση του κόσμου διά της αυτενέργειας των μαθητών) και συνακόλουθα η εργασία ως τριβή των μαθητών με την αγροτική και βιομηχανική παραγωγή αποτελεί την κομβική έννοια του νέου σχολείου.¹⁰⁹ Με την εισαγωγή της εργασίας στην εκπαίδευση οι μαθητές εξοικειώνονται με αυτήν ως ανθρώπινη δραστηριότητα και αποκτούν μια γνώση που έχει ως κριτήριο την αποτελεσματική κοινωνική πράξη. Ακόμα, μέσω της εργασίας επιτυγχάνονται η ενότητα της γνώσης με την υλική πραγματικότητα και ο προσανατολισμός του ανθρώπου στην κοινωνική δημιουργική απασχόληση.¹¹⁰

Ο πολίτης της νέας σοβιετικής κοινωνίας θα είναι ο άνθρωπος ο οποίος γνωρίζει το επάγγελμά του, αλλά ταυτόχρονα γνωρίζει και τη σημασία του επαγγέλματός του για την κοινωνία. Η γνώση του επαγγέλματος πλαισιώνεται με τη θεωρητική γνώση αναφορικά με τις επιστήμες, την ιστορία της εργασίας και της παραγωγής γενικότερα. Απέναντι στη μονοτεχνική εκπαίδευση εισάγεται η λογική της πολυτεχνικής εκπαίδευσης, η οποία ανταποκρίνεται στο όραμα της δημιουργίας του νέου ανθρώπου. Η γνώση αυτή ήταν άχρηστη στον εργάτη της καπιταλιστικής κοινωνίας, ο οποίος είναι απλώς ένα

107. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκη», 4.

108. Δημήτρης Γληνός, «Στο μουσείο προστασίας της μητέρας και του παιδιού», *Νέος Κόσμος*, 19-24/12/1934, αριθμ. 13 [Αρχείο Δημήτρη Γληνού, Φάκελος ΟΒ/451/α, απόκομμα].

109. Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment*, 32.

110. Γιώργος Κ. Μωραΐτης, *Ιδεολογικές και μεθοδολογικές αρχές της εργασίας στο σχολείο της πολυτεχνικής εκπαίδευσης* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1999), 15, 41, 259.

κομμάτι της παραγωγικής διαδικασίας, που παράγει για άλλους. Μόνο στην ελεύθερη σοσιαλιστική κοινωνία μια τέτοια γνώση είναι χρήσιμη στον εργάτη.¹¹¹ Η παραπάνω μόρφωση μαζί με την καλλιτεχνική και φυσική αγωγή συμπλήρωναν την εκπαίδευση στην ΕΣΣΔ.¹¹² Άρα, η εργασιακή δραστηριότητα, διδασκόμενη ως κοινωνική τεχνική μέσω της έμπρακτης συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία και εκτελούμενη δημιουργικά, είναι το σημαντικότερο παιδαγωγικό μέσο με το οποίο μπορεί να επιτευχθεί η σύνδεση του μαθητή με τον έξω κόσμο της παραγωγής και της αναπαραγωγής της κοινωνίας.¹¹³

Ο πρώτος Λαϊκός Επίτροπος του Κομισαριάτου Διαφώτισης ήταν ο Α. Λουνατσάρσκι, ο οποίος μαζί με τη Ν. Κρούπσκαγια είχαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της πρώτης φάσης της σοβιετικής εκπαίδευσης. Παράλληλα, το Prolet-Kult συνδεόταν στενά με την εκπαίδευση και την όλη πνευματική δραστηριότητα, ενώ οι καλλιτέχνες της ρωσικής πρωτοπορίας έβρισκαν στο πρόσωπο του Α. Λουνατσάρσκι έναν προνομιακό συνομιλητή.¹¹⁴ Με αυτόν τον τρόπο γινόταν προσπάθεια να συνδεθεί η εκπαίδευση με την καλλιτεχνική παραγωγή και παράλληλα να ενισχυθεί η πολιτιστική ανάπτυξη των σοβιετικών λαών. Ανεξάρτητα από τα εκάστοτε καλλιτεχνικά ρεύματα τα οποία ευνοήθηκαν από τη σοβιετική εξουσία και την τελική επικράτηση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ο οποίος εκτόπισε τις πιο πρωτοπόρες και δημιουργικές εκφάνσεις της σοβιετικής τέχνης, η μέριμνα για τον πολιτισμό και τη μορφωτική ανύψωση των λαϊκών στρωμάτων αποτελεί μια σταθερά του συστήματος.

Βασική διάσταση της σοβιετικής εκπαίδευσης, η οποία αποτελεί σταθερά και στη σκέψη του Λένιν, αλλά και των Μαρξ-Ενγκελς, είναι η πολυτεχνική εκπαίδευση. Η πρώτη παρουσίαση της πολυτεχνικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα γίνεται, από όσο μπορούμε να εντοπίσουμε, το 1920, με την έκδοση από το ΣΕΚΕ του έργου του Α. Λουνατσάρσκι *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*. Σε αυτό το έργο θα υποστηρίξει, καθώς αναφέρεται στον Κ. Μαρξ, την εργασία ως βάση της εκπαίδευσης. Η σοβιετική εκπαίδευση θα βασιστεί στην πείρα και τη συνεργασία των παιδαγωγών με τους τεχνικούς και τους διευθυντές των εργοστασίων, ώστε να διερευνηθεί η καλύτερη μέθοδος της παιδαγωγικής και της βιομηχανικής εργασίας.¹¹⁵ Παράλληλα, τονίζει την απουσία ειδικευσης ως την ηλικία των 16 ετών στην εκπαίδευση, ενώ τα παιδιά από την ηλικία των 13 ετών αρχίζουν να εργάζονται στην παραγωγή, συμμετέχοντας έτσι στον αγώνα της κοινωνίας.¹¹⁶ Από την άλλη, η τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι ανοικτή σε όλους από την ηλικία των 16 ετών.

111. Anatoly V. Lunacharsky, *Self-Education of the Workers*, 1918. <https://www.marxists.org/>. (Ημερομηνία πρόσβασης 9/7/2018).

112. Lunacharsky, *On Education*, 23.

113. Γιάννης Μακρίδης, «Η εκπαίδευση αμέσως μετά τον Οκτώβρη», *Αντιπετράδια της Εκπαίδευσης*, τχ. 115 (2017): 52-59.

114. Mally Lynn, *Culture of the Future. The Proletkult Movement in Revolutionary Russia* (Berkeley: University of California Press, 1990), 34, 44.

115. Lunacharsky, *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, 5.

116. Στο ίδιο, 5.

Όμως οι πρακτικές εργασίες των σχολών παρακολουθούνται μόνο από εκείνους που έχουν το προπαιτούμενο δίπλωμα. Όλοι οι άλλοι είναι απαραίτητο να παρακολουθήσουν ειδικά προπαρασκευαστικά μαθήματα, τα οποία οργανώνουν οι ανώτερες σχολές.¹¹⁷

Μια συνοπτική παρουσίαση της πολυτεχνικής εκπαίδευσης, όπως αρχίζει να διαμορφώνεται στην ΕΣΣΔ, την πρώτη φάση της ανάπτυξης των εκπαιδευτικών της θεσμών τη δεκαετία του 1920, μας δίνει και ο *Ριζοσπάστης* ήδη από το 1925, γνωστοποιώντας με αυτόν τον τρόπο στο ευρύτερο ελληνικό κοινό τις εξελίξεις και τις θέσεις της σοβιετικής παιδαγωγικής. Εκεί διαβάζουμε ότι η μορφή του σχολείου των εργατών δεν έπρεπε να αναζητηθεί στο γυμνάσιο, αλλά να έχει ως βάση της τον τόπο εργασίας και το εργαστήρι. Με το τέλος της στοιχειώδους εκπαίδευσης και της συμπλήρωσης των 13-14 χρόνων οι νέοι έμπαιναν στο εργοστάσιο. Αντίθετα, όμως, με τον καπιταλισμό, όπου, όπως διακηρύσσεται, η εργασία των νέων είναι ανοργάνωτη, στη Ρωσία «η εργασία των νέων προχωρεί σύμφωνα με την επαγγελματική τους και γενικά ανθρώπινη μόρφωση».¹¹⁸ Στο εργοστάσιο δεν επιβάλλεται στον νέο αμέσως η επιλογή του επαγγέλματος. Ο νέος εργάτης δουλεύει σε όλα τα στάδια της παραγωγής και έτσι κατανοεί το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας.¹¹⁹ Παράλληλα, «στο νέο που βγαίνει από το σχολείο πρέπει να δοθεί ακόμα μεγαλύτερη μόρφωση όχι μόνο επαγγελματική, αλλά και πνευματική και ανθρωπιστική».¹²⁰ Η εργασία την οποία κάνουν οι ανήλικοι ως τα 16 χρόνια τους είναι τέσσερις ώρες, ως τα 16 έξι ώρες και μόνο μετά τα 18 εργάζονται οχτώ ώρες. Οι νέοι συγκεντρώνονται σε ειδικά σχολεία που βρίσκονται μέσα στο εργοστάσιο ή κοντά σε αυτό. Εκεί παίρνουν μια θεωρητική τεχνική μόρφωση, όπως και μια πολιτική διαπαιδαγώγηση. Παράλληλα, για τη μέθοδο διδασκαλίας πληροφορούμαστε πως

Οι μαθηματικές επιστήμες διδάσκονται με βάση την πείρα που έχουν οι νέοι από την κατασκευή και τη λειτουργία των μηχανών η διδασκαλία της γεωγραφίας γίνεται με τη σπουδή των τόπων στους οποίους βρίσκονται οι πρώτες ύλες ή ξοδεύονται τα εμπορεύματα κλπ κλπ.¹²¹

Εδώ η συνάφεια με τις αρχές του σχολείου εργασίας είναι εμφανής. Ο Μ. Παπαμαύρος στα μεσοπολεμικά άρθρα του εκθέτει πολύ παραστατικά τις αρχές του σχολείου εργασίας. Συνάφειες μπορούμε να δούμε και στο έργο Ed. Oertli *Η αρχή της εργασίας στο*

117. Στο ίδιο, 10.

118. Άγνωστος συγγραφέας, «Πώς δουλεύει και πώς εκπαιδεύεται η ρωσική νεολαία», *Ριζοσπάστης*, 4/1/1925, 5.

119. Για τον τείλορισμό ως την πιο σύγχρονη τότε μορφή οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής, βλ.: Βλαντίμιρ Ι. Λένιν, «Τα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας», στο *Απαντα*, Βλαντίμιρ Ι. Λένιν, τ. 36 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986), 127-164.

120. Άγνωστος συγγραφέας, «Πώς δουλεύει και πώς εκπαιδεύεται η ρωσική νεολαία».

121. Στο ίδιο.

δημοτικό σχολείο το οποίο μεταφράζει ο κομμουνιστής Ι. Ιορδανίδης.¹²² Φυσικά, η κύρια διαφορά των δύο προοπτικών, όπως την εντοπίζουμε, είναι η συμμετοχή των παιδιών στην παραγωγική εργασία. Για το δυτικό σχολείο εργασίας η συμμετοχή των παιδιών στην παραγωγική εργασία απορρίπτεται.¹²³ Αντίθετα, στην περίπτωση της πολυτεχνικής εκπαίδευσης αυτή είναι θεμιτή. Επίσης βλέπουμε πως σε κάθε περίπτωση οι δύο παιδαγωγικές προσεγγίσεις λύνουν τα ζητήματα της γεωγραφίας και των επιμέρους μαθημάτων. Η γεωγραφία αποτελεί εύγλωττο παράδειγμα. Στην περίπτωση του Μ. Παπαμαύρου τονίζεται η ανάγκη της οικονομικής γεωγραφίας,¹²⁴ ενώ ο Ed. Oertli τονίζει τη δυνατότητα αλληλογραφίας και ανταλλαγής υλικών, ορυκτών και άλλων αγαθών μεταξύ των σχολείων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.¹²⁵ Στον πολυτεχνισμό, όπως αυτός εφαρμόζεται τη δεκαετία του 1920, η εργασιακή εμπειρία στο εργοστάσιο ανατέμνει την οργάνωση και το περιεχόμενο της ύλης. Έτσι, στη γεωγραφία υπάρχει το από παράδειγμα της προμήθειας των πρώτων υλών και της αποστολής των εμπορευμάτων των εργοστασίων στα οποία απασχολούνται οι νέοι σε άλλες περιοχές. Παράλληλα, οι νέοι κάτω των 16 χρόνων, οι οποίοι δουλεύουν μόνο τέσσερις ώρες, πληρώνονται σαν να έχουν δουλέψει οχτώ ώρες και έτσι διακηρύσσεται ότι είναι πληρωμένες και οι ώρες της μελέτης. Οι νέοι των 14 ετών στα εργοστάσια παίρνουν το 60% της πληρωμής του βασικού μισθού. Παράλληλα τονίζεται, καθώς είμαστε ακόμα στην περίοδο της ΝΕΠ, ότι η είσοδος της νεολαίας στα εργοστάσια είναι καθορισμένη για κάθε βιομηχανία σε αναλογία 8-12%. Αυτός ο καθορισμός της αναλογίας γίνεται γιατί στα εργοστάσια με μεικτή διοίκηση (σε εκείνα που έχουν προσωρινά εκχωρηθεί σε επιχειρηματίες) οι επιχειρηματίες δεν θέλουν τους νέους εργάτες-μαθητές. Όμως, όπως σημειώνει το άρθρο του Ριζοσπάστη, η κομμουνιστική νεολαία της Ρωσίας «αγρυπνεί» για την αυστηρή εφαρμογή της ποσόστωσης.¹²⁶ Η κομμουνιστική νεολαία της Ρωσίας, παράλληλα, για να βοηθήσει στη λειτουργία των σχολών των εργοστασίων, ίδρυσε τη σχολή κομμουνιστικής εκπαίδευσης. Σε αυτή υπάρχει ένα υπόδειγμα εργοστασιακής σχολής στην

122. Oertli, *Η αρχή της εργασίας στο δημοτικό σχολείο*.

123. Όπως ο Ed. Oertli, έτσι και ο Μ. Παπαμαύρος υποστηρίζουν ότι η εργασία στη σύγχρονη κοινωνία είναι «κρυμμένη» στα γραφεία και τα εργοστάσια, και άρα δεν ανήκει στη σφαίρα των άμεσων εμπειριών του παιδιού. Μιχάλης Παπαμαύρος, *Η Διδακτική του Σχολείου Εργασίας* (Αθήνα: Έκδοσις Διδασκ. Ομοσπονδίας, 1932), 18.

124. Παπαμαύρος, *Η Διδακτική του Σχολείου Εργασίας*, 17.

125. Ο Ed. Oertli θα συνδέσει τη συγκέντρωση άχρηστων βιομηχανικών αγαθών με τη συλλεκτική «μάνια» των παιδιών. Αντίθετα, στο ρωσικό σχολείο τα βιομηχανικά υλικά συνδέονται με την άμεση εμπειρία των παιδιών. Edouard Oertli, *Η αρχή της εργασίας στο δημοτικό σχολείο*, μτφρ. Ιορδάνης Ιορδανίδης [Αθήνα: (χ.ε.), 1925], 114-115.

126. Η παραπάνω θέση αποτελεί ό,τι εγγύτερο μπορούμε να συναντήσουμε μεταξύ της πρακτικής του πολυτεχνισμού στη Ρωσία και των αιτημάτων τα οποία θέτουν οι κομμουνιστές στις καπιταλιστικές χώρες για τη μαθητεία των νέων στα εργοστάσια υπό την εποπτεία και τον έλεγχο των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Το γεγονός ότι μιλάμε για την περίοδο της ΝΕΠ δημιουργεί μια επιπλέον συνάφεια, καθώς υπάρχουν ακόμα στοιχεία στη σφαίρα της παραγωγής του ιδιωτικού συμφέροντος.

οποία περιλαμβάνεται η «στοιχειώδης σχολή μέχρι τα μαθήματα για τη μόρφωση των εργατών-δασκάλων».¹²⁷ Το άρθρο μάς πληροφορεί ότι η ανώτερη μόρφωση δεν έχει ακόμα έναν οριστικό σχηματισμό. Ωστόσο, όλη τη δεκαετία του 1920, φαίνεται ότι το σύστημα είχε έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των διάφορων μελών-δημοκρατιών της Σοβιετικής Ένωσης όσο και μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου.¹²⁸

Η παραπάνω ριζοσπαστική προσπάθεια, σύμφωνη με το πνεύμα του σχολείου εργασίας, έδωσε από το 1928 τη θέση της πάλι σε ένα πιο παραδοσιακό αναλυτικό πρόγραμμα.¹²⁹ Αυτή την περίοδο κατά την οποία μπαίνει τέλος στη ΝΕΠ και ξεκινά η εφαρμογή των πενταετών πλάνων οικονομικής ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης, η παιδεία καλείται να καλύψει νέες ανάγκες. Η διαβάθμιση της τεχνικής εκπαίδευσης, πέρα από τις διακηρύξεις για μία κλίμακα της εκπαίδευσης, και οι αδυναμίες του παιδοκεντρισμού να ανταποκριθούν στις νέες ταχύτητα αυξανόμενες ανάγκες σε τεχνικό προσωπικό κάθε είδους οδηγούν στην αλλαγή του συστήματος. Είναι η εποχή κατά την οποία ο Ι. Στάλιν στο 8ο συνέδριο της Κομσομόλ διακηρύσσει:

Σήμερα δεν μπορούμε να περιοριζόμαστε στην κατάρτιση κομμουνιστικών στελεχών γενικά, μπολσεβίκικων στελεχών γενικά, που να ξέρουν να φλυαρούν για όλα και από λίγο. Ο ερασιτεχνισμός και η παντογνωσία είναι σήμερα για μας αλυσίδες. Σήμερα μας χρειάζονται μπολσεβίκοι-ειδικοί για τα μέταλλα, για την υφαντουργία... Σήμερα μας χρειάζονται ολόκληρες ομάδες, εκατοντάδες και χιλιάδες νέα στελέχη από μπολσεβίκους που να ναι μάστοροι στη δουλιά τους, στους πιο διαφορετικούς κλάδους της γνώσης... Χωρίς αυτό ούτε κουβέντα μπορεί να γίνει ότι θα φτάσουμε και να ξεπεράσουμε τις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες.¹³⁰

Το 1931 επανέρχονται οριστικά τα κλασικά μαθήματα (μαθηματικά, γλώσσα, φυσική, χημεία κ.λπ.). Στις πρώτες τέσσερις τάξεις του νέου δεκατάξιου σχολείου η εργασία λαμβάνει χώρα εντός του σχολείου, ενώ στις υπόλοιπες η εργασία γίνεται με τη συμμετοχή των παιδιών στην παραγωγή.¹³¹ Ωστόσο, μόλις το 1931 γίνεται υποχρεωτικό το τετράχρονο σχολείο (με έναρξη φοίτησης τα οχτώ χρόνια), ενώ στο επτάχρονο σχολείο πάει

127. Άγνωστος συγγραφέας, «Πώς δουλεύει και πώς εκπαιδεύεται η ρωσική νεολαία».

128. Π. Γ., «Η παιδαγωγική προσπάθεια στη Ρωσία 1», *Σχολική Πράξη. Παράρτημα του περιοδικού «Αναγέννηση»*, τχ. 2 (Οκτώβρης 1927): 32-36.

129. Ο ίδιος ο Α. Λουνατσάρσκι, χωρίς να επεκταθεί παραπέρα όσον αφορά το ζήτημα της μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος της ΕΣΣΔ, αναφέρει στη συνέντευξή του στους *Φίλους της ΕΣΣΔ* ότι όταν ήταν αυτός Επίτροπος Παιδείας υπήρχε σχέδιο να ιδρυθούν εννιάχρονα υποχρεωτικά σχολεία. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκη», 6.

130. Ιωσήφ Στάλιν, «Λόγος στο 8ο συνέδριο της ΛΚΟΝ της ΕΣΣΔ», στο *Άπαντα*, Ιωσήφ Στάλιν, μτφρ. Βασίλης Ζούνης, τ. 11 (1928-Μάρτης 1929) (Αθήνα: Σύγχρονη εποχή, 2012), 88-89.

131. Υ. Ε. Volkov κ.ά., *Soviet Youth and Socialism* (Moscow: Progress Publishers, 1974), 57.

μόνο το 12% των παιδιών της υπαίθρου.¹³² Συνεχίζει δηλαδή η σύνδεση της σχολικής εργασίας με την παραγωγική δραστηριότητα της κοινωνίας. Ωστόσο, η εργασία παύει να είναι σημείο αναφοράς στην οργάνωση των επιμέρους μαθημάτων. Η ανάγκη για ειδικευση και παραγωγή ειδικών των διάφορων κλάδων της παραγωγής θα κάνει τη Ν. Κρούτσκαγια να παρατηρήσει κριτικά το 1937 ότι η εργασία στο σχολείο γίνεται όλο και περισσότερο μονοτεχνική, χάνοντας το στοιχείο του πολυτεχνισμού.¹³³ Η συνεκπαίδευση επίσης, η οποία ίσχυε από το 1918, καταργήθηκε το 1933 για να επανέλθει το 1954. Η συνεκπαίδευση πάντως στη σειρά άρθρων του Δ. Γληνού στον *Νέο Κόσμο* θα προβληθεί ως βασικό στοιχείο της νέας ηθικής των νέων, η οποία στηρίζεται στην οικοδόμηση υγιών σχέσεων με το άλλο φύλο και στη διοχέτευση της ενεργητικότητας προς όλους τους κοινωνικούς τομείς. Έτσι, μέσω της συνεκπαίδευσης η «ντοκτορέσσα της γιατρικής» Α. Ιβάνοβνα Μπέρκοβιτς, διευθύντρια του «Μουσείου προστασίας της μητέρας και του παιδιού» στη Μόσχα, δηλώνει στον Δ. Γληνό πως

με το να ζουν από μικρά τα παιδιά αγόρια και κορίτσια μαζί, να παίζουν, να γυμνάζονται, να λούζονται μαζί, έχουν υπερνικήσει όλη τη νοσηρή περιέργεια και το νοσηρό μυστικισμό, που ερεθίζει τόσο έντονα και επικίνδυνα τους νέους, όταν ζούνε χωριστά.¹³⁴

Η ισχυρή παρουσία της πολιτικής διαπαιδαγώγησης και καθοδήγησης της εκπαίδευσης από το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν χαρακτηριστικό της σοβιετικής εκπαίδευσης. Η κυριαρχία αυτή είχε ως αποτέλεσμα τον στενό έλεγχο της λογοτεχνικής επιστημονικής και γενικότερα της πνευματικής κίνησης από την πολιτική ηγεσία.¹³⁵ Αποκορύφωμα του ασφυκτικού ελέγχου της επιστημονικής παραγωγής ήταν και η απόρριψη της γενετικής προς όφελος της θεωρίας του Λυσένκο και του Μιτσούριν,¹³⁶ την οποία θα δούμε να υποστηρίζει και ο εγχώριος αριστερός Τύπος, παραβλέποντας τις ενστάσεις της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας.

132. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκι», 5.

133. Sergei Vasil'evich Kaftanov, *Soviet Students* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1939), 19.

134. Γληνός, «Στο μουσείο προστασίας της μητέρας και του παιδιού».

135. Jean Elleinstein, *Η ιστορία του σταλινικού φαινομένου*, μτφρ. Ειρήνη Λεβίδη (Αθήνα: Θεμέλιο, 1980), 102.

136. Alexei Kojevnikov, «Games of Stalinist Democracy: Ideological Discussions in Soviet Sciences, 1947-1952», στο *Stalinism: New Directions*, επιμ. Sheila Fitzpatrick (London: Routledge, 2000), 142-175. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η πεισματική υποστήριξη των απόψεων του Λυσένκο επιβιώνει και κατά την περίοδο του Χρουσόφ παρά την προσπάθεια για σχετική υποχώρηση του δογματισμού. Charles Bettelheim, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3η περίοδος 1930-1941*, τ. 3, μτφρ. Σπύρος Κακουριώτης (Αθήνα: Κουκκίδα, 2017), 681-683.

2.2 ΚΚΕ και εκπαίδευση: Συγκροτώντας το υποκείμενο της αλλαγής στο σχολείο και οργανώνοντας τον εκπαιδευτικό δανεισμό

Ο πολιτικός λόγος του ΚΚΕ, και ειδικά αυτός ο οποίος αφορά την εκπαίδευση, μας βοηθάει να συλλάβουμε τις σχέσεις και τις συνάψεις του αριστερού εκπαιδευτικού στοχασμού με τον πολιτικό λόγο και την πρακτική δράση του κόμματος αυτού. Η αλήθεια είναι ότι οι αναφορές για την παιδεία και η θεωρητική επεξεργασία και προβολή των επιμέρους εκπαιδευτικών θεμάτων δεν κατέχουν κυρίαρχη θέση στον κομματικό Τύπο. Η μεσοπολεμική ΚΟΜΕΠ ασχολείται ελάχιστα με εκπαιδευτικά ζητήματα, επικεντρώνοντας την προσοχή της σε ευρύτερα θεωρητικά θέματα ή θέματα για τον συνδικαλισμό, τα οποία στις θεματικές της μορφωτικής δουλειάς του Κόμματος ήταν γνωστά ως επαγγελματική τακτική.¹³⁷ Ανάλογη κατάσταση επικρατεί και στις εκδόσεις και στο σοσιαλιστικό βιβλιοπωλείο, το οποίο φροντίζει να εκδίδει βιβλία που εκθέτουν την επαναστατική θεωρία. Μόλις το 1935 θα εκδοθεί το πρώτο έργο Σοβιετικών μαρξιστών που κωδικοποιούν τη φιλοσοφική παράδοση του μαρξισμού-λενινισμού. Όπως σημειώνει ο Ά. Ελεφάντης για την περίοδο του Μεσοπολέμου, οι λίγες μεταφράσεις και η πρωτότυπη παραγωγή δεν αλλάζουν τη γενική εικόνα αμορφωσιάς και άγνοιας του μαρξισμού που επικρατεί στο ΚΚΕ. Όπως γλαφυρά σημειώνει: «τι διδάσκεται από μαρξισμό στο ΚΚΕ γίνεται «διά ζώσης από τους κομματικούς καθοδηγητές, με τη βοήθεια των εγκεκριμένων εκδόσεων και την αρθρογραφία των εντύπων του»,¹³⁸ με δεδομένο μάλιστα ότι οι καθοδηγητές από το τέλος της δεκαετίας του 1920 θα είναι απόφοιτοι της ΚΟΥΤΒ και φορείς ενός κωδικοποιημένου μαρξισμού στη σοβιετική του εκδοχή. Εξαιρεση στη γενική εικόνα αμορφωσιάς και αντιδιανοουμενισμού του Κόμματος θα είναι μέσα στη δεκαετία του 1930 ο Δ. Γληνός, του οποίου ο μαρξισμός δεν έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας από τους κομματικούς υπεύθυνους.¹³⁹ Από τον όγκο αυτό της παραγωγής μπορούμε να αναφέρουμε μόνο τα έργα: *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν* (1921) του Α. Λουνατσάρσκι,¹⁴⁰ *Το ενιαίο σχολείο εργασίας στη Ρωσία (Τα επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα)* (1927),¹⁴¹ *Η παιδεία και η κοινωνική πρόνοια στην ΕΣΣΔ*. Το βιβλίο αυτό το διαφημίζει ο *Ριζοσπάστης*, προτρέποντας τους αναγνώστες του να το διαδώσουν στους δασκάλους, στους μαθητές, στον λαό.¹⁴² Παράλληλα, οι εκπαιδευτικές αναφορές του Κόμματος θα πυκνώσουν με την έκδοση του περιοδικού *Νέα Αγωγή*, η οποία παρουσιάζει την οπτική των αριστερών

137. «Το μορφωτικόν έργον του Κόμματός μας. Ο κανονισμός του Εκπαιδευτικού Τμήματος», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 62 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 174.

138. Ελεφάντης, *Η επαγγελματία της αδύνατης επανάστασης*, 142.

139. Στο ίδιο, 141.

140. Lunacharsky, *Η εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*.

141. *Το ενιαίο σχολείο εργασίας στη Ρωσία (Τα επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα)*.

142. Άγνωστος συγγραφέας, «Η παιδεία και η κοινωνική πρόνοια στην ΕΣΣΔ», *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 14/1/1934, 2.

εκπαιδευτικών από το 1927, ενώ ιδιαίτερη θέση πρέπει να πούμε ότι κατέχουν οι εντυπώσεις τις οποίες δημοσίευσαν ο Κ. Βάρναλης και ο Δ. Γληνός έπειτα από την επίσκεψή τους στην ΕΣΣΔ, την οποία πραγματοποίησαν στο πλαίσιο του πρώτου συνεδρίου των Σοβιετικών λογοτεχνών στη Μόσχα.

Το Κόμμα, σαν την πολιτική δύναμη η οποία ζητά κατά τις διακηρύξεις του να ανατρέψει εκ θεμελίων την αστική κοινωνία, είναι φορέας εφαρμογής και ανάπτυξης της θεωρίας του επιστημονικού σοσιαλισμού και πορεύεται μαζί με την πράξη.¹⁴³ Η πίστη αυτή σημαίνει την ανάγκη να επεκταθεί ο πολιτικός λόγος προς κάθε κατεύθυνση και να οικοδομηθεί ένα σφιχτό ερμηνευτικό εργαλείο το οποίο περιέχει τις βασικές απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα. Ζητούμενο είναι λοιπόν να κατακτηθεί το μονοπώλιο στη θεωρία. Το Κόμμα οφείλει να αποβλέπει στη «μονοπωλιακή» εκπροσώπηση της μαρξιστικής-λενινιστικής θεωρίας, όπως διακηρύσσει το 3ο συνέδριο του ΚΚΕ τον Μάρτη του 1927. Η θέση αυτή, μαζί με την ευρύτερη πολιτική του ΚΚΕ, πριν από τη στροφή που θα σημειώσει τη δεκαετία του 1930 με τα Λαϊκά Μέτωπα, ερμηνεύει και την επιφυλακτική θέση του ΚΚΕ έναντι του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου, των εξωκομματικών διανοουμένων, αλλά και των λοιπών κομμάτων, επιφυλακτικότητα και απορριπτικότητα οι οποίες θα συνδυάζονται με οξείες συχνά επιθέσεις προς τους ιδεολογικούς αντιπάλους και «σφετεριστές». Οι ρωγμές, οι καθυστερήσεις και οι αδυναμίες της ελληνικής κοινωνίας θα γίνουν σημεία παρέμβασης για τις δυνάμεις του νεαρού Κόμματος, το οποίο με την πολιτική του επαγγέλλεται ότι θα λύσει τα άλυτα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας.

Η εκπαιδευτική πολιτική του ΚΚΕ και οι επιμέρους θέσεις του για τα εκπαιδευτικά ζητήματα από νωρίς παρουσιάζουν κάποιες σταθερές, ενώ το εγχώριο εκπαιδευτικό κίνημα και το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης φαίνεται να αποτελούν πηγή άντλησης παραδειγμάτων και θέσεων. Κατά την περίοδο συγκρότησης του ΣΕΚΕ και έως την ανατροπή της βενιζελικής κυβέρνησης στις εκλογές του 1920, φαίνεται ότι οι δυνάμεις που συσπειρώνει το νεαρό Κόμμα στέκουν θετικά διακείμενες προς το περιεχόμενο των εκπαιδευτικών προσπαθειών του Βενιζέλου. Μπορεί να ασκείται κριτική έναντι καθυστερήσεων στην εφαρμογή των βενιζελικών εξαγγελιών για την παιδεία και κριτική έναντι των διοικητικών και μισθολογικών ρυθμίσεων του κλάδου των εκπαιδευτικών, ωστόσο ο πυρήνας της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας που επιχειρεί το Υπουργείο Παιδείας δεν αποτελεί αντικείμενο έντονης κριτικής, καθώς διαπιστώνεται μια σύμπτωση στους βαθύτερους σκοπούς της επιχειρούμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, έστω και αν γίνεται προσπάθεια να διατυπωθεί ξεκάθαρα η άποψη του νεαρού Κόμματος για την παιδεία.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να κάνουμε σε σειρά άρθρων του Γ. Κορδάτου (με το ψευδώνυμο Π. Χαλκός) στον *Ριζοσπάστη* του 1919, στα οποία καταθέτει την άποψη του νεαρού Κόμματος για την εκπαίδευση. Σε αυτά λοιπόν τα άρθρα ο Γ. Κορδάτος

143. Παντελής Πουλιόπουλος, «Εθνικισμός και αγριανθρωπισμός. Παρατηρήσεις απ' αφορμή του άρθρου του κ. Α. Δελμούζου "Εθνισμός και Ανθρωπισμός" (Δημοκρατία, 9 Ιουνίου)», *Ριζοσπάστης*, 29/6/1925, 3 [με το ψευδώνυμο Π. Σαρκάτος].

υποστηρίζει ότι ο Βενιζέλος, στην ανάγκη μετά το κίνημα της Θεσσαλονίκης να δείξει ένα κοινωνικό πρόσωπο, στράφηκε προς την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ωστόσο, όλα τα παλιά κόμματα έδειξαν πλήρη αδιαφορία για την παιδεία. Η κατάσταση αυτή μαζί με τον μιστριωτισμό οδήγησαν τον Έλληνα δάσκαλο στον πνευματικό μαρασμό και την ελληνική παιδεία στη στασιμότητα και τον ραγιαδισμό. Παρά τους κινδύνους που υπήρχαν και μέσα στον βενιζελισμό και παρά την ακαταλληλότητα του Υπουργού Παιδείας (Υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Βενιζέλου είναι ο Δ. Δίγκας, ο οποίος εξέφραζε θέσεις γενικότερα αντίθετες με τις αρχές του νέου Κόμματος),¹⁴⁴ είναι αλήθεια ότι μέσα στο Υπουργείο συντελείται μια σοβαρή εργασία. Η εργασία αυτή πραγματοποιείται από δυο τρεις επιστήμονες (εδώ ο Γ. Κορδάτος πιθανότατα αναφέρεται στη γνωστή τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου), οι οποίοι προσπαθούν να δημιουργήσουν «με αντικειμενική ανασκόπησιν των συνθηκών και των όρων του ελληνικού λαού το νέον Ελληνικόν Σχολείον που να εκπληρεί συγχρόνως κοινωνικά απαιτήσεις και ανάγκας».¹⁴⁵ Η βαθμιαία εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας αποτελεί μια μεγάλη πρόοδο. Ωστόσο, η πρόοδος αυτή επήλθε χάρη στους δημοτικιστές που συνέδραμαν το κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η προνομιακή σχέση της Αριστεράς με τον δημοτικισμό αποτυπώνεται στο σημείο αυτό από τον νεαρό Γ. Κορδάτο. Ο κίνδυνος μιας επανόδου προς την καθαρεύουσα δεν έχει απαλειφθεί, καθώς και εντός του βενιζελικού κόμματος υπάρχουν αντιδραστικά στοιχεία. Η κομματική φαυλότητα, η οποία χαρακτηρίζει και το βενιζελικό κόμμα, θέτει σε κίνδυνο την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ενώ και

ο δημοτικισμός, όστις εις ωρισμένην εποχήν απετέλεσε ζωντανόν κίνημα κατά του διανοητικού μανδαρινισμού μας, εξεφυλίσθη ήδη, εις Φιλολογικὴν οχλοκρατίαν. Καί ἤτο ἐπόμενον εφόσον ανέπτυξε τὴ δράσιν του ως κίνημα μέσα εις τα στενά ὅρια των αστικῶν βλέψεων.¹⁴⁶

Η αστική τάξη είτε για το συμφέρον της είτε για κομματικούς λόγους έκανε τον δημοτικισμό «πτώμα νεκρόν». Η αδύνατη εργατική οργάνωση της χώρας ακόμα κινείται στο πλαίσιο των οικονομικών αγώνων. Ωστόσο, η ανάπτυξη της ταξικής πάλης θα θέσει και ζητήματα πολιτικοκοινωνικής φύσης, «η αρξαμένη πάλη των τάξεων θα θίξη εξ ανάγκης και ζητήματα πολιτικά, πνευματικά και ηθικά».¹⁴⁷ Η ζύμωση που έχει αρχίσει με την

144. Ο Δ. Δίγκας, όπως αναφέρεται στον *Ριζοσπάστη*, αρνήθηκε να διορίσει γυναίκες σε υψηλόβαθμες θέσεις στην εκπαίδευση κατά τη θητεία του. Άγνωστος συγγραφέας, «Ελληνοπρεπές μάθημα», *Ριζοσπάστης*, 22/5/1919, 1. Βλ. επίσης: Άγνωστος συγγραφέας, «Απεβίωσε και εκηδεύθη ο πρ. υπουργός Δ. Δίγκας», *Μακεδονία*, 19/3/1974, 6.

145. Γιάννης Κορδάτος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Α΄», *Ριζοσπάστης*, 6/10/1919, 2 [με το ψευδώνυμο Π. Χαλκός].

146. Γιάννης Κορδάτος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Β΄», *Ριζοσπάστης*, 8/10/1919, 1 [με το ψευδώνυμο Π. Χαλκός].

147. Στο ίδιο.

παρέμβαση του Κόμματος θα έχει ως αποτέλεσμα ο εργάτης της πόλης και του χωριού να αρθρώσει τη δική του άποψη και για την παιδεία.

Αι οργανώσεις των εργατών θα επιδιώξουν να αναμορφώσουν το Δημοτικό Σχολείον εις όλας τας εκδηλώσεις και αντικειμενικούς αυτού σκοπούς και η ομαδική εργατική παντοδυναμία εκ παραλλήλου προς την οικονομική χειραφέτησίν της θα επιζητήσει και το πνευματικό ξεσκάβωμά της.¹⁴⁸

Για τον Κορδάτο οι φιλελεύθεροι διαισθάνθηκαν τις αυριανές απαιτήσεις της εργατικής τάξης και έβαλαν τις πρώτες βάσεις για τη «χειραφέτηση» του δημοτικού σχολείου από τη μέση παιδεία. Το δημοτικό με την έλλειψη σκοπού και την κυριαρχία της καθαρεύουσας ήταν απλώς «παρωδιαν εκπαιδύσεως». Αν εφαρμοστεί τελικά όλο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Υπουργείου, η εκπαίδευση γίνεται εξαιτής, πράγμα με το οποίο ο Γ. Κορδάτος σημειώνει ότι συμφωνεί. Ωστόσο, αυτό πρέπει να είναι ένα μεταβατικό στάδιο έως ότου προστεθούν άλλα ένα δυο χρόνια, ώστε το δημοτικό να είναι τελείως ανεξάρτητο από τη μέση παιδεία. Ο Γ. Κορδάτος ζητά επίσης να διευρυνθεί ο κύκλος των φυσιογνωστικών μαθημάτων και κάθε τάξη να έχει τον δάσκαλό της (στόχος που θα μείνει απραγματοποίητος για όλη την περίοδο την οποία εξετάζουμε για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα). Ο γενικός σκοπός του σχολείου πρέπει να είναι ανθρωπιστικός. «Το βιβλίον της φύσης και της ζωής πρέπει να ανοιχθή εμπρός εις τα μάτια του παιδιού».¹⁴⁹ Η σωματική και πνευματική αγωγή του πρέπει να θεμελιωθεί στο παρόν και το μέλλον. Η πατριδοκαπηλία και η θεοκρατία πρέπει να εκλείψουν. Παράλληλα, πρέπει να καταπολεμηθούν ο ατομικισμός και η αναγνώριση της πνευματικής υπεροχής των πλουσίων. «Η ομαδική εργασία η οποία μόλις ήρχισε να αποδίδη τα αποτελέσματά της μέσα εις την κοινωνίας, πρέπει καταλλήλως να διδαχθή και να εμψυχωθή η ιδέα της συνεργατικότητας μέσα εις το Σχολείον».¹⁵⁰ Το περιεχόμενο των ηθικοθρησκευτικών μαθημάτων πρέπει να αλλάξει γιατί δεν επιτυγχάνεται ο ηθικός σκοπός του σχολείου. Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να φύγει και η διδασκαλία της Π. Διαθήκης από το σχολείο, καθώς το περιεχόμενό της περιλαμβάνει έντονα το στοιχείο της ανηθικότητας, γεγονός το οποίο σημειώνει και ο Μ. Παπαμαύρος.¹⁵¹ Όσον αφορά το μάθημα της ιστορίας, αυτό αποβλέπει στη διαιώνιση θέσεων για τις οποίες ενδιαφέρεται η αστική τάξη. Η ιστορία πρέπει να κάνει κριτική αυστηρή στα ελαττώματα των προγόνων και όχι να είναι η δικαιολογητική βάση των σημερινών κοινωνικών και οικονομικών διακρίσεων.

148. Στο ίδιο.

149. Στο ίδιο.

150. Στο ίδιο.

151. Μιχάλης Παπαμαύρος, *Η Διδακτική του Σχολείου Εργασίας* (Αθήνα: Εκδοσις Διδασκ. Ομοσπονδίας, 1932), 88-89.

Τα παραπάνω αποτελούν το πνεύμα της παρούσας μεταρρύθμισης.¹⁵² Για να επιτύχει η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, πρέπει, εκτός από τους θεωρητικούς, οι οποίοι όντως εργάζονται μέσα στο Υπουργείο καλά, να υπάρχουν και καταρτισμένοι δάσκαλοι. Το κράτος, όμως, είναι μια επιτροπή της κρατούσας τάξης, με συνέπεια να μην κατανοεί τη θέση του Έλληνα δασκάλου και εργάτη. Ο μόνος δρόμος είναι η συμμετοχή των δασκάλων στους εργατικούς αγώνες, καθώς «προλετάριοι και οι μεν και οι δε έχουν κοινήν ιστορικήν αποστολήν»,¹⁵³ ενώ στα διδασκαλεία θα πρέπει να ενταχθεί το μάθημα της πολιτικής οικονομίας, ώστε ο μελλοντικός δάσκαλος να μπορεί να συμβάλει στην κοινωνική αλλαγή.¹⁵⁴

Η πίστη στη δημοτική γλώσσα, η διακήρυξη του αντιδραστικού ρόλου της αστικής τάξης, αλλά και της ανάγκης να προχωρήσει η μεταρρύθμιση αναδεικνύονται σε κεντρικά σημεία της θέσης του Γ. Κορδάτου γύρω από τα εκπαιδευτικά πράγματα. Ο συνδικαλισμός των δασκάλων και η συμμετοχή τους στους ταξικούς αγώνες είναι η μόνη δυνατότητα προόδου. Παράλληλα, το περιεχόμενο των μαθημάτων πρέπει να αλλάξει: να καταπολεμηθούν ο εθνικισμός, η θρησκευτική αγωγή, να διδαχτεί η ιστορία χωρίς το ιδεολογικό προκάλυμμα της προγονολατρίας. Παράλληλα, αναδεικνύεται η θετική στάση έναντι του έργου της τριανδρίας του Υπουργείου Παιδείας και του δημοτικισμού. Αν και το περιεχόμενο της μεταρρύθμισης είναι ορθό και προς την κατεύθυνση της θεμελίωσης της λαϊκής παιδείας, ωστόσο οι αστικές δυνάμεις αποτελούν εμπόδιο στην κίνηση αυτή. Η αλήθεια είναι ότι δεν διευκρινίζεται ξεκάθαρα αν η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που προωθεί η βενιζελική κυβέρνηση αποτελεί μια «αυθεντική» λαϊκή κατάκτηση ή αν κάποιες πλευρές της εξακολουθούν να αποτελούν επιβεβαίωση της αστικής κυριαρχίας στον χώρο της παιδείας.

Όπως σημειώνει ο Χ. Νούτσος, υπάρχει μια σύμπτωση μεταξύ των θέσεων τις οποίες υποστηρίζει ο Γ. Κορδάτος και των μεταρρυθμιστικών σχεδίων της τριανδρίας του Υπουργείου Παιδείας. Η σύμπτωση αυτή μπορεί να πηγάζει είτε από την τακτική του Κόμματος να μη χτυπήσει από τα αριστερά την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση είτε από σύμπτωση απόψεων.¹⁵⁵ Όπως σημειώνουμε και αλλού στο βιβλίο, η κίνηση αυτή σχετίζεται και με την ευρύτερη πνευματική κυριαρχία του Ομίλου μέσα στα προοδευτικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας της εποχής. Όπως αναφέρει ο Χ. Νούτσος,

152. Κορδάτος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Β'».

153. Γιάννης Κορδάτος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Γ'», *Ριζοσπάστης*, 9/10/1919, 1 [με το ψευδώνυμο Π. Χαλκός]. Στο άρθρο αναφέρεται ότι ο Α. Δελμούζος αποκάλυψε χασάπικο το γνωστό τραγούδι «Του βουλγαρισμού η ψύρα».

154. Γιάννης Κορδάτος, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Δ'», *Ριζοσπάστης*, 13/10/1919, 2 [με το ψευδώνυμο Π. Χαλκός].

155. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 147.

το νέο κόμμα και οι νέοι διανοούμενοι που σε λίγο θα το στελεχώσουν, ελάχιστα ενδιαφέρονται να δώσουν συγκεκριμένο περιεχόμενο στην προγραμματική διατύπωση του άρθρου 16 για την «εκλαίκευσιν της εκπαίδευσως»... Εξάλλου η πολλαπλότητα και η ασάφεια στις ιδεολογικές-πολιτικές θέσεις των ηγετικών ομάδων του ΣΕΚΕ βρίσκει αποκλειστική διέξοδο στην εσωκομματική πάλη για την προσχώρηση του κόμματος στην Γ' Διεθνή.¹⁵⁶

Την εποχή αυτή γενικότερα τα εκπαιδευτικά θέματα δεν φαίνονται να βρίσκονται σε στάδιο της επεξεργασίας από την πλευρά του Κόμματος, ενώ μέχρι και το 1927 θα υπάρχει αδιαφορία και αποστροφή προς το φοιτητικό κίνημα.¹⁵⁷ Είναι ενδεικτικό ότι στο 1ο τακτικό Εθνικό Συμβούλιο του ΣΕΚΕ (18-23/5/1919) απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην εκπαίδευση.¹⁵⁸ Όπως σημειώνει ο Χ. Νούτσος, τα στελέχη του Κόμματος δεν αμφισβητούν το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής προσπάθειας, αλλά «το κόμμα υιοθετεί απλώς παραλλαγές φιλελεύθερων αστικών αντιλήψεων για την εκπαίδευση όμοιες με αυτές που διατρέχουν την εισηγητική έκθεση του 1913».¹⁵⁹ Με την πτώση του Βενιζέλου και το ξήλωμα της γλωσσоекπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ο *Ριζοσπάστης* θα προσπαθήσει να διαχωρίσει το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης από τον βενιζελισμό, υποστηρίζοντας ότι οι στόχοι της μεταρρύθμισης είναι λαϊκή κατάκτηση και πρέπει να γίνει σεβαστή από τη νέα κυβέρνηση.

Με την επάνοδο του βενιζελισμού και υπό το σύνθημα της εργατοαγροτικής κυβέρνησης, το Κόμμα θα καταγγείλει τον βενιζελισμό ως εκπρόσωπο της μεγαλοαστικής τάξης. Η διαδικασία μπολσεβικοποίησης του ΣΕΚΕ (Κ) προχώρησε μαζί με την ξεκάθαρη αντίθεση προς τη «Δημοκρατική Ένωση». Από την άλλη πλευρά, η πρώτη ξεκάθαρη διαφωνία με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο θα διατυπωθεί με την κατάθεση του νομοσχεδίου της κυβέρνησης Παπαναστασίου για την εκπαίδευση.¹⁶⁰ Την ίδια περίοδο, ο Γ. Κορδάτος, κρίνοντας αρνητικά την ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, θα υποστηρίξει από τις στήλες του *Ριζοσπάστη* χρησιμοποιώντας την υπογραφή «Ι. Κ.» ότι «το λαϊκό σχολείο θα πραγματοποιηθεί μόνον όταν η εξουσία περιέλθει εις τα χέρια εργατοαγροτών.

156. Στο ίδιο, 147.

157. Αγγελική Χριστοδούλου, «Η εμφάνιση της κομμουνιστικής Αριστεράς στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δράσεις και αντιστάσεις στο Μεσοπόλεμο», στο *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτισμικές εκφράσεις*, επιμ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ευδοκία Ολυμπίου και Ιωάννα Παπαθανασίου (Αθήνα: Θεμέλιο/Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)/Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2010), 149-159.

158. Άγνωστος συγγραφέας, «Εσωτερική πολιτική του Κόμματος», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 8/β' (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 28-29.

159. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 150.

160. Άγνωστος συγγραφέας, «Το Λαϊκόν Σχολείον», *Ριζοσπάστης*, 26/5/1924, 1. Βλ. επίσης: Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 163.

Όπως επραγματοποιήθη εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν». ¹⁶¹ Η θέση αυτή θα αποτελέσει μια σταθερά των αριστερών μεταρρυθμιστών παιδαγωγών, οι οποίοι θα συνδέσουν την επίτευξη της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με την κοινωνική και πολιτική αλλαγή. Από το 1924 οι κομμουνιστές θα θεωρήσουν ότι η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας δεν είναι μέσο κοινωνικής απελευθέρωσης, αλλά διατήρησης της κοινωνικής ανισότητας και εξασφάλισης της αστικής κυριαρχίας. ¹⁶² Η επέκταση της εκπαίδευσης και το περιεχόμενο του σχολείου απλώς θέλουν να κάνουν τους νέους υποτακτικούς και πειθήνιους στους εργοδότες. ¹⁶³ Με αυτόν τον τρόπο αμφισβητείται σε δεύτερο χρόνο ο στόχος των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών της πρώτης περιόδου των κυβερνήσεων του Βενιζέλου. Το έργο του Εκπαιδευτικού Ομίλου γίνεται αντιληπτό ως συνειδητή ταξική πολιτική και όχι ως λαϊκή κατάκτηση. Έναν χρόνο περίπου νωρίτερα ο Γ. Κορδάτος θα αμφισβητήσει τον σοσιαλισμό του Α. Δελμούζου και την κριτική που ο τελευταίος διατύπωσε στις θέσεις του Σκληρού. ¹⁶⁴

Από το 1925 θα αρχίσουν να γίνονται μέλη του Ομίλου σοσιαλιστές και κομμουνιστές. Στις 19/1/1925 θα μιλήσουν στις δευτεριάτικες συγκεντρώσεις του Ομίλου ο Ιορδανίδης, η Ιμβριώτη και ο Κομιάτης, οι οποίοι θα θέσουν το ζήτημα αν ο Όμιλος μπορεί να πετύχει τους σκοπούς του μέσα στο αστικό κράτος. ¹⁶⁵ Εκτός από τα εκπαιδευτικά ζητήματα τα οποία εγείρονται από το παραπάνω ερώτημα και τα οποία σχετίζονται με τον προβληματισμό για την υφή, τον σκοπό του κράτους και το ταξικό περιεχόμενο της κοινωνίας σε συνάρτηση με τη μορφή και το περιεχόμενο της παρέμβασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο Χ. Νούτσος θα σημειώσει ότι οι παρεμβάσεις αυτές θα θέσουν για το Κόμμα το ζήτημα της διάκρισης των αστών διανοουμένων από τους κομμουνιστές. Με άλλα λόγια, οι διανοούμενοι πρέπει να εργαστούν για το συμφέρον της εργατικής τάξης μέσα από τις οργανώσεις που η τάξη αυτή δημιουργεί. ¹⁶⁶ Η διαχωριστική γραμμή η οποία αναγνωρίζει το Κομμουνιστικό Κόμμα ταυτίζεται με την ταξική δομή της κοινωνίας. Η διάκριση προοδευτικός/συντηρητικός αποκτά μια σχετικότητα αναφορικά με την ταξική θέση που υποστηρίζει η κάθε πολιτική ομάδα μέσα στην κοινωνία. Σε αυτή τη λογική, ο *Ριζοσπάστης* θα παρουσιάσει τα γεγονότα του Μαρασλείου:

ο πολυήμερος θόρυβος που γίνηκε και γίνεται στον αστικό τύπο γύρω στα δύο αυτά ιδρύματα, (Μαράσλειο και Παιδαγωγική Ακαδημία), στην ουσία του και στο βάθος του είναι προσωπικός καυγάς ανάμεσα στα δύο αστικά-πολιτικά

161. Γιάννης Κορδάτος, «Το νέον πανεπιστήμιον», *Ριζοσπάστης*, 10/7/1924, 1 [με την υπογραφή Ι. Κ.].

162. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 168.

163. Θάνος Δημοτικός, «Δημοτικισμός και μπουρζουαζία», *Ριζοσπάστης*, 18/1/1925, 3 και 19/1/1925, 3.

164. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασεως του 1821*, 153.

165. Άγνωστος συγγραφέας, «Συγκεντρώσεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου», *Εργασία*, τχ. 9-10 (1925): 234.

Βλ. επίσης: Δημοτικός, «Δημοτικισμός και μπουρζουαζία», 18/1/1925, 3.

166. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 180

και κοινωνικά-συγκροτήματα: το φεουδαρχομοναρχικό (Μιχαλακόπουλος, Καφαντάρης, Μεταξάς, Εστία, Ν. Ημέρα, Ελ. Τύπος, Εμπρός, Σκριπ κτλ) και το φιλελευθεροαστικό (Παπαναστασίου, Δημοκρατία κτλ).¹⁶⁷

Παράλληλα, ο Π. Πουλιόπουλος με το ψευδώνυμο Π. Σαρκάτος σε σειρά άρθρων του στον *Ριζοσπάστη* θα θεωρήσει τον Α. Δελμούζο εκπρόσωπο του αστικού ριζοσπαστικού κινήματος και θα πάρει θέση έναντι της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της «προοδευτικής δημοκρατικής μπουρζουαζίας». Ο Π. Πουλιόπουλος θα θεωρήσει το Μαράσλειο επεισόδιο στον ανταγωνισμό μεταξύ αντιδραστικής-συντηρητικής και φιλελεύθερης-δημοκρατικής ιδεολογίας της ελληνικής «μπουρζουαζίας». ¹⁶⁸ Παρακάμπτοντας το περιεχόμενο της μεταρρυθμιστικής εργασίας που λάμβανε χώρα στο Μαράσλειο, ο Π. Πουλιόπουλος θα θεωρήσει το Μαράσλειο διδασκαλείο εκπαιδευτικό «παράρτημα» των ξένων και ντόπιων τραπεζικών και εμποροβιομηχανικών κέντρων. Γενικότερα, η εμμονή των φιλελεύθερων μεταρρυθμιστών παιδαγωγών στην ίδρυση ενός πρότυπου δημοτικού ή στη συγκέντρωση των προσπαθειών σε ένα πρότυπο διδασκαλείο δεν έτυχε καμιάς υποδοχής στο πλαίσιο του αριστερού παιδαγωγικού στοχασμού, καθώς οι τελευταίοι θα υποστηρίζουν ότι η αλλαγή πρέπει να γίνει σε όλο το σύστημα και με την προϋπόθεση της κοινωνικής ανατροπής του αστικού καθεστώτος. Ταυτόχρονα, ο Π. Πουλιόπουλος σημειώνει τον κίνδυνο τα διανοούμενα στελέχη του Κόμματος να βρεθούν επιρρεπή στην επιρροή της θεωρητικής σύγχυσης την οποία εκφράζει ο ιδεαλισμός της προοδευτικής αστικής τάξης μέσω του Εκπαιδευτικού Ομίλου.¹⁶⁹

Από την άποψη της ανάδυσης της αριστερής εκπαιδευτικής πρότασης, το σημαντικότερο γεγονός είναι η στροφή του Δ. Γληνού προς τα αριστερά. Ήδη από το 1926 ο Δ. Γληνός, μετά τις αλλεπάλληλες αποτυχίες της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, αρχίζει να προβληματίζεται για τις δυνατότητες πραγματοποίησης των εκπαιδευτικών αλλαγών. Το 1926 στην «Ελληνική αρρώστεια» διαπιστώνει την καθυστέρηση της κυρίαρχης τάξης στην Ελλάδα και μέσω του δημιουργικού ιστορισμού και της δύναμης του εκσυγχρονισμού πιστεύει σε μια υπέρβαση της κρίσης.¹⁷⁰ Την περίοδο πριν από τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου θα κινηθεί προς τα αριστερά, εγκαταλείποντας την πίστη του στην ανανεωτική δύναμη του βενιζελισμού. Από το 1930 θα ενστερνιστεί τον κομμουνισμό για να προσχωρήσει τελικά στο ΚΚΕ το 1936. Όπως σημειώνει ο Β. Μπόγιατζής, ο Δ. Γληνός πιστεύει ότι

167. Ένας δάσκαλος, «Το αστικό κράτος και οι εκπαιδευτικοί υπάλληλοί του. Α'», *Ριζοσπάστης*, 9/6/1925, 3. Βλ. επίσης: Ένας δάσκαλος, «Το αστικό κράτος και οι εκπαιδευτικοί υπάλληλοί του. Β'», *Ριζοσπάστης*, 10/6/1925, 3.

168. Πουλιόπουλος, «Εθνικισμός και αγριανθρωπισμός», 21/6/1925, 1-2.

169. Πουλιόπουλος, «Εθνικισμός και αγριανθρωπισμός», 29/6/1925, 3.

170. Δημήτρης Γληνός, «Η ελληνική αρρώστεια», στο *Εκλεκτές σελίδες*, Δημήτρης Γληνός, τ. 2 (Αθήνα: Στοχαστής, 1971), 109-123.

ο συνδυασμός τεχνοεπιστήμης και προλεταριακής επανάστασης αναμενόταν να αναδείξει τις πλούσιες υπηρεσίες της πρώτης στην υπόθεση της καθολικής, κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας... ο Γληνός πρότεινε ως καταλληλότερο πλαίσιο δεξίωσης της τεχνολογικής ανάπτυξης τη Σοβιετική Ένωση της εποχής, έναν πολιτισμό που, κατά τη γνώμη του, απέδιδε έμφαση στη συλλογικότητα, διέπεται από την αρχή ότι το άτομο δεν μπορεί να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση, αν δεν φτάσουν στο ίδιο επίπεδο και οι συνάνθρωποι, και όπου η κατοχή των εγγενώς τεχνολογικών δυνάμεων από τους «σωστούς» ανθρώπους δεν μπορεί παρά να έχει μονοσήμαντα θετικά και προοδευτικά αποτελέσματα.¹⁷¹

Η ενότητα θεωρίας και πράξης σε στενή συνύφανση με τη ζωή και τις ανάγκες της αποτελεί για τον Δ. Γληνό το ιδεώδες το οποίο πραγματώνεται στην ΕΣΣΔ.¹⁷² Παράλληλα, όπως σημειώνει ο Β. Μπογιατζής, ο Δ. Γληνός επιμένει ότι χρειάζεται όχι μόνο ρύθμιση της επιστήμης, αλλά και επιστημονικός σχεδιασμός της άναρχης παραγωγής, ώστε να προκύψει η κοινωνική ευημερία. «Ο Γληνός, όπως είναι εύλογο, εκθειάζει τη σοβιετική εκδοχή της οργανωμένης οικονομίας, αυτή των “πενταετών σχεδίων”, ένα σχέδιο επιστημονικής προσέλασης κάθε πτυχής του κοινωνικού».¹⁷³ Οι συνέπειες αυτής της κίνησης της σκέψης του Δ. Γληνού όσον αφορά την επιστήμη, την παιδαγωγική αλλά και την εκπαίδευση είναι καταλυτικές. Οι αλλαγές στην παραγωγική βάση αντιστοιχούν με θετικές αλλαγές στο εποικοδόμημα. Όπως απαριθμεί τις συνέπειες αυτές ο Β. Μπογιατζής: 1) παύει η θεωρία της ουδετερότητας της επιστήμης,¹⁷⁴ 2) η πρωτοκαθεδρία της επιστήμης συνυφαίνεται με τη μόνη επιστημονική φιλοσοφία, τον διαλεκτικό υλισμό, 3) η θέση του πραγματικού μέσω της ορθολογικής επιστημονικής οπτικής έθετε στο περιθώριο τη θρησκεία,¹⁷⁵ 4) η κατάργηση της αλλοτρίωσης έθετε τις βάσεις μιας καινούργιας τοποθέτησης του ανθρώπου έναντι της ζωής και η οποία επανοικειοποιείται το σύνολο της κοινωνικής και πολιτιστικής παραγωγής και άρα ιεραρχεί το κοινωνικό διαφορετικά σε σύγκριση με την ανταγωνιστική αστική κοινωνία.¹⁷⁶

171. Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός*, 428.

172. Δημήτρης Γληνός, «Η σοσιαλιστική επανάσταση στον πολιτισμό», στο *Εκλεκτές σελίδες*, Δημήτρης Γληνός, επιμ. Λουκάς Αξελός, τ. 4 (Αθήνα: Στοχαστής, 1975), 39. Το άρθρο αυτό του Δ. Γληνού δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 1932 στους *Νέους Πρωτοπόρους*.

173. Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός*, 429.

174. Βλ. ενδεικτικά: Γληνός, «Η σοσιαλιστική επανάσταση στον πολιτισμό», 33-49. Βλ.: Α. Γαλάνης, «Η επέτειος της Σοβιετικής Ακαδημίας», *Ανταίος* 1, τχ. 3 (1945): 87-89.

175. Οι συνέπειες στον παιδαγωγικό λόγο του Δ. Γληνού της θέσης αυτής είναι το ξεκαθάρισμα του σχολείου από τη θρησκευτική αγωγή, θέση η οποία θα εκφραστεί από τον νέο Εκπαιδευτικό Όμιλο και επίσης θα τίθεται συχνά από τον επίσημο κομματικό λόγο.

176. Η συγκεκριμένη θέση προφανώς σηματοδοτεί τη μετάλλαξη του σχολείου εργασίας και των σχέσεων με την κοινωνία. Η ταξική πάλη στις καπιταλιστικές κοινωνίες και η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη ΕΣΣΔ θα έρθουν να επανακαθορίσουν το σύνολο της παιδαγωγικής θεωρίας την οποία οι αριστεροί παιδαγωγοί θα προτείνουν.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σταθούμε ειδικά στην περίπτωση του Δ. Γληνού, του κορυφαίου και πρωτοπόρου παιδαγωγού, που με τον στοχασμό του άνοιξε νέους δρόμους στην παιδαγωγική επιστήμη της χώρας μας και συνέδεσε το όνομά του με τη διατύπωση της εκπαιδευτικής πρότασης της Αριστεράς. Η αντιπαράθεση με τον Α. Δελμούζο και ο πρωταγωνιστικός του ρόλος στη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου τον καθιστούν έναν από τους κύριους εκπροσώπους της αριστερής παιδαγωγικής σκέψης. Η Αριστερά θα φροντίσει να προβάλλει το έργο του μέσω των δικών της επίσημων αναγνώσεων.¹⁷⁷ Ο Δ. Γληνός έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο και στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε από τις πρώτες κυβερνήσεις του Βενιζέλου, αναλαμβάνοντας υψηλές θέσεις στο Υπουργείο Παιδείας.¹⁷⁸ Από το 1912, η παιδαγωγική δραστηριότητα του Δ. Γληνού εμφανίζει στενές εξαρτήσεις με την πολιτική. Την εποχή αυτή, ο Δ. Γληνός συνδέεται με το αστικό φιλελεύθερο κόμμα του Ελ. Βενιζέλου, χωρίς όμως να είναι ξένος με τις σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις και ιδέες που κυριαρχούν στη Γερμανία και διαδίδονται εκείνη την εποχή στη χώρα μας.¹⁷⁹ Ο Δ. Γληνός θεωρεί ότι η παιδεία καθρεφτίζει τα κοινωνικά ιδεώδη, εφόσον σκοπό έχει να διαπλάσει τη νέα γενιά σύμφωνα με ορισμένα ιδανικά που επικρατούν στη συνείδηση των ώριμων ανθρώπων. Από την άποψη αυτή, η παιδεία είναι δευτερογενώς συντελεστής της κοινωνικής εξέλιξης. Στις διατυπώσεις του Δ. Γληνού, όπως αυτός σταδιακά τις ξεκαθαρίζει και τις διαμορφώνει, υπάρχει η δυνατότητα να θεωρήσουμε την παιδεία βασικό αναπαραγωγικό μηχανισμό που μπορεί να αναλυθεί σύμφωνα με τις νεότερες επεξεργασίες της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης.¹⁸⁰ Επίσης ο Δ. Γληνός, ήδη από το 1909, έχει συνειδητοποιήσει τον ταξικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης ως προς το ιδεολογικό της περιεχόμενο. Την εποχή των νομοσχεδίων του 1913, κυρίαρχο στοιχείο της ταξικότητας της εκπαίδευσης θεωρείται η μονοδιάστατη δομή της προς όφελος των παιδιών των ανώτερων στρωμάτων που έχει καταπνίξει τον ρόλο του δημοτικού ως σχολείου του λαού. Ο Δ. Γληνός φαίνεται να προχώρησε τον στοχασμό του ως το σημείο να προσεγγίζει τους όρους της πολιτιστικής κυριαρχίας των κυρίαρχων στρωμάτων σε μια κοινωνία.¹⁸¹

Σε αυτή την κατεύθυνση, έχουν ενδιαφέρον οι ομοιότητες της σκέψης του Δ. Γληνού με τον στοχασμό του σύγχρονου του Α. Γκράμσι. Η βασική αντίληψη του Α. Γκράμσι,¹⁸²

177. Βλ. ενδεικτικά: Καλαντζής, *Στον αστερισμό του Δημήτρη Γληνού. Κώστας Σωτηρίου, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος*.

178. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 111.

179. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος. Με βάση άγνωστες πηγές και ανέκδοτα αρχεία* (Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1972), 57-120, 206-236.

180. Χαράλαμπος Μελετιάδης, «Δημήτρης Γληνός: Εκπαιδευτική θεωρία και πράξη» (διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ 1989), 187-195.

181. Στο ίδιο, 197-205.

182. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τ. 2, 35. Για τη συζήτηση που άνοιξε ο Α. Γκράμσι για τον ρόλο των διανοουμένων, βλ.: Antonio Γκράμσι, *Οι διανοούμενοι*, μετάφραση Θ. Χ. Παπαδόπουλος (Αθήνα: Στοχαστής, 1972). Βλ. επίσης: Franco V. Lombardi, *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αντόνιο Γκράμσι*, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1986), 63-64.

ότι πριν από κάθε επαναστατική διαδικασία προηγείται μια τεράστια εργασία κριτικής με τη διάχυση της κουλτούρας και τη διασπορά των ιδεών στις μάζες, φαίνεται ότι διακρίνεται και στη σκέψη του Δ. Γληνού. Το 1916 στη συνείδησή του φαίνεται να είναι παρούσα η αντίληψη της πολιτιστικής μεταβολής:

Άμα όμως μια υποταγμένη κοινωνική τάξη, παίρνοντας σιγά σιγά στα χέρια οικονομική βάση ανεξάρτητη και επομένως και δύναμη και ολοένα και μεγαλύτερη συνείδηση του εαυτού της, τείνει να κυριαρχήσει αυτή μέσα στο σύνολο του λαού, ή άμα ένα έθνος ωριμάζοντας ολοένα περισσότερο, πάρει συνείδηση του εγώ του απέναντι του ξένου ψυχικού κόσμου, που τον κυριάρχησεν ως τώρα, τότε όλες οι δημιουργικές δυνάμεις ξυπνούν και οι προσπάθειες τείνουν να διαμορφώσουν αξίες, που να εκφράζουν ικανοποιητικά τις ορμές και τις ψυχικές ανάγκες καθώς και τα συμφέροντα της τάξης ή του έθνους που ανεβαίνει.¹⁸³

Για τον Δ. Γληνό, ανώτερο ιδανικό της παιδείας είναι ο καθολικός ανθρωπισμός. Έτσι, η παιδεία του ελληνικού λαού πρέπει να είναι ανθρωπιστική και ειρηνιστική και να προάγει τη συνεργασία με τους άλλους λαούς, καθώς και την καθολική αλληλεγγύη των πολιτισμένων ανθρώπων.

Σημαντική στιγμή κατά την οποία η κομμουνιστική Αριστερά θα διατυπώσει συγκροτημένα τον παιδαγωγικό της λόγο είναι η περίοδος της διάσπασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου και της σύγκρουσης των δύο τάσεων μέσα στον Όμιλο. Την περίοδο μετά τη διάσπαση του Ομίλου θα υπάρξει μια φάση σταδιακής διαφοροποίησης της ιδεολογικής πορείας των μελών του και προσέγγισης αριστερών θέσεων.¹⁸⁴ Η στροφή αυτή, όπως σημειώνει εύστοχα ο Δ. Χαραλάμπους, τροφοδοτείται τόσο από τα κατορθώματα της ΕΣΣΔ μέσα στη δεκαετία του 1920 και από την προστασία την οποία παρέχει στους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες όσο και από τις εγχώριες, εσωτερικές απογοητεύσεις των Ελλήνων δημοτικιστών.¹⁸⁵ Έτσι, ο Α. Δελμούζος αναφέρει ότι «είναι αλήθεια ότι τον Γληνό, τον είχε βαθιά κλονίσει η διπλή διακοπή της μεταρρυθμιστικής εργασίας. Είχε αρχίσει ν' αμφιβάλει για την επιτυχία νέας επανάληψης».¹⁸⁶ Σε αυτό το κλίμα η κομμουνιστική παρέμβαση στον Εκπαιδευτικό Όμιλο (παρέμβαση με την έννοια της διαπάλης των ιδεών) αρχίζει από το 1924, όταν, όπως μας πληροφορεί ο Α. Δελμούζος,

183. Δημήτρης Γληνός, *Έθνος και γλώσσα* [Αθήνα: (χ.ε.), 1922], 30-31.

184. Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του, επιλογή από το έργο του* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1975), 94.

185. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 123-124.

186. Αλέξανδρος Δελμούζος, *Παιδεία και Κόμμα* (Αθήνα: Αλικιώτης, 1947), 51.

στις συζητήσεις του Ομίλου που γίνονταν μεταξύ των μελών του κάθε Δευτέρα άρχισαν τελευταία να συζητούν για την αυτονόμηση της Μακεδονίας και για το αν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μέσα στο αστικό κράτος.¹⁸⁷

Το ζήτημα της μεταρρύθμισης και της σχέσης της με το αστικό κράτος φαίνεται ότι έλαβε κυρίαρχη θέση στις συζητήσεις που διεξήχθησαν στον Όμιλο. Έτσι, στη συγκέντρωση στα γραφεία του Ομίλου στις 12/1/1925, ο Δ. Γληνός, υπερασπίζοντας ακόμα το έργο του κοινού ως τότε Ομίλου και της ηγεσίας του, απαντά στις σχετικές τοποθετήσεις σημειώνοντας πως το έργο του Ομίλου είναι μάταιο και χωρίς ειλικρίνεια, αφού επιχειρείται μέσα σε αστικό κράτος. Μόνο σε σοσιαλιστικό ή κομμουνιστικό καθεστώς πιστεύει ότι μπορεί να υπάρξει το λαϊκό σχολείο. Υποστηρίζει ότι σε όλους τους λαούς, όταν πέρασαν από τον φεουδαλισμό, το λαϊκό σχολείο τους στηρίχτηκε στη δημοτική γλώσσα. Στην Ελλάδα αυτό μόλις σήμερα γίνεται. Κατά τον Δ. Γληνό, το 1925 δεν μπορεί κανένας να ισχυριστεί ότι ο δημοτικισμός δεν είναι τίποτα για τον λαό μέσα στο αστικό κράτος.¹⁸⁸ Αντίθετα, οι κομμουνιστές της εποχής θεωρούν πλέον τον δημοτικισμό δύναμη συσκότισης των λαϊκών προβλημάτων.¹⁸⁹ Υπερασπίζεται μάλιστα τον αγώνα για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση εντός του αστικού κράτους, φέρνοντας ως παράδειγμα τις προοδευμένες δυτικές χώρες, μια θέση που θα εγκαταλείψει δύο χρόνια αργότερα. Στην ακριβώς επόμενη δευτεριάτικη συνάντηση του Ομίλου στις 19/1/1925, ο Ι. Ιορδανίδης θα ξαναθέσει το θέμα αν ο Όμιλος μπορεί να πετύχει τον σκοπό του μέσα στο αστικό καθεστώς και πιστεύει ότι πρέπει να περιοριστεί η συζήτηση σε αυτό το θέμα. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και η Ρ. Ιμβριώτη. Ο Σ. Κομιώτης θα υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει καθαρή λαϊκή εκπαίδευση και θεωρεί αναγκαίο τον Όμιλο να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Δ. Γληνός παρακαλεί να οριστεί μια ιδιαίτερη βραδιά για να συζητηθεί αποκλειστικά το πρόβλημα που έθεσε ο Ι. Ιορδανίδης και με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώνεται η συγκέντρωση.¹⁹⁰

Η διάσταση του Ομίλου και η διαφορετική πορεία που ακολουθεί η σκέψη του Δ. Γληνού και του Α. Δελμούζου αντίστοιχα δημιουργούν μέσα στον Εκπαιδευτικό Όμιλο ένα ρήγμα, ρήγμα που εκφράζεται και με την πρόταση του Γ. Μηλιάδη το 1926 να αναθεωρηθούν οι προγραμματικές αρχές του Ομίλου.¹⁹¹ Στις συνεδριάσεις του Ομίλου από τις 16 Φεβρουαρίου μέχρι τις 24 Μαρτίου 1927 συγκρούονται οι δύο κύριες τάσεις.¹⁹²

187. Στο ίδιο, 47.

188. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 126.

189. Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*, 168-169.

190. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 126.

191. Τερζής, *Η παιδαγωγική του Αλέξανδρου Δελμούζου*, 114.

192. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι οι φιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές του Ομίλου με κύριο εκπρόσωπό τους τον Α. Δελμούζο δεν αποτελούν φορείς μιας αμετάβλητης και ξεκαθαρισμένης στο περιεχόμενό της φιλελεύθερης ιδεολογίας. Κόκκινος και Μπογιατζής, *Αναζητώντας «ερό καταφύγιο»*. Ο Αλέξανδρος Δελμούζος και η σύγχρονη του ελληνική διάνοηση.

Κατά τη διαδικασία της συζήτησης θα καταθέσει και τις προτάσεις του, ως απλή διατύπωση των θέσεων του επαναστατικού μαρξισμού και όχι για να ψηφιστούν, και ο Θ. Βλιζιώτης. Για τον Στρ. Σωμερίτη βαθύτερη αιτία της σύγκρουσης ήταν η κατεύθυνση που θα έπαιρνε η σχέση μεταξύ παιδείας και πολιτικής.¹⁹³ Έναντι της άποψης ότι το σχολείο είναι πέρα από τις ταξικές συγκρούσεις της κοινωνίας, ο Δ. Γληνός υποστηρίζει πως «το κράτος υπεράνω τάξεων τη στιγμή που υπάρχουν τάξεις είναι καθαρό ξεγέλασμα για να κρυφτεί η πραγματικότητα, δηλαδή το κράτος υπέρ της άρχουσας τάξης».¹⁹⁴ Η μεταρρύθμιση δεν μπορεί παρά να στηριχθεί στα μη προνομιούχα στρώματα και αυτά τα στρώματα πρέπει να ακολουθεί ο Όμιλος, χωρίς όμως να δεσμευτεί με συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους.¹⁹⁵ Η θέση αυτή κατά τη διάσπαση του Ομίλου και κατά την πορεία του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου αποτελεί σημείο τριβής με την αντίληψη του ΚΚΕ, το οποίο, όπως είδαμε, διεκδικεί τη θέση της ηγεμονίας στη σφαίρα της ιδεολογικής εκπροσώπησης της επαναστατικής θεωρίας. Ο Δ. Γληνός σε αυτή τη φάση αντιστέκεται στην πρόσδεσή του με έναν συγκεκριμένο πολιτικό φορέα. Ο Δ. Χαραλάμπους, ωστόσο, υποστηρίζει ότι ο Δ. Γληνός ήδη μεταφέρει ή τουλάχιστον εκφράζει απόψεις παρεμφερείς με αυτές του Λένιν για την παιδεία.¹⁹⁶

Η θρησκευτική αγωγή, η οποία θεωρείται από τη μειοψηφούσα τάση απαραίτητο στοιχείο της αγωγής και από την πλειοψηφούσα δυνάμενη να αποσπαστεί από το σχολείο, αντιμετωπίζεται με οξύτερο τρόπο από τους κομμουνιστές. Έτσι, η θέση των κομμουνιστών είναι καθαρά απορριπτική έναντι της θρησκευτικής αγωγής.

Η θρησκεία στην ταξική κοινωνία χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται σαν όργανο για την επιβολή της κυριαρχίας, και επειδή τη θρησκεία τη θεωρούμε ως υπόθεση ατομική, γι' αυτό νομίζουμε, πως η θρησκευτική διδασκαλία πρέπει να αποκλειστεί από το σχολείο,¹⁹⁷

Θέση η οποία είναι σύμφωνη με την ευρύτερη ως έναν βαθμό θέση του Κόμματος την εποχή αυτή. Τέλος, κατά τη διάσπαση του Ομίλου, η άποψη για την εθνική αγωγή διαφοροποιείται στις τρεις προοπτικές που συζητήθηκαν. Η τάση του Α. Δελμούζου κινείται γύρω από την έννοια της εθνικής αυτοσυντήρησης και της συμμετοχής στον σύγχρονο πολιτισμό. Η τάση του Δ. Γληνού θεωρεί τα ζωντανά στοιχεία του πολιτισμού, όπως αυτά διαμορφώνονται κάθε φορά, βάση της εθνικής αγωγής, μαζί με τη διάκριση της έννοιας του έθνους από τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. Οι κομμουνιστές κατήγγειλαν τις αντιδραστικές αποκλίσεις της εθνικής αγωγής και τη χρησιμοποίηση της εθνικής ιδέας

193. Στρατής Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή. Μαρτυρίες-Αναμνήσεις 1924-1974*, τ. 1 (Αθήνα: Ολκός, 1975), 220.

194. Στρατής Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή του σοσιαλισμού-1932-1935* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1978), 115.

195. Στο ίδιο, 116.

196. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 135.

197. Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή του σοσιαλισμού-1932-1935*, 102.

προς όφελος των ιμπεριαλιστικών σκοπών. Η εθνική ιδέα αποτελεί εμπόδιο στον απελευθερωτικό αγώνα των καταπιεσμένων. Πρέπει όμως το σχολείο να καλλιεργεί τα εθνικά στοιχεία, αν αυτά δεν παίρνουν αντιδραστικό περιεχόμενο.¹⁹⁸

Κατά τη διάσπαση του Ομίλου, εκτός από τις δύο κύριες προτάσεις και τις θέσεις του Θ. Βλιζιώτη, θα καταθέσει μια πρόταση και ο Α. Σβώλος, η οποία θεωρείται ενδιάμεση-συμβιβαστική και οι υποστηρικτές της οποίας τελικά ψήφισαν την πρόταση της ομάδας Δ. Γληνού.¹⁹⁹ Το κεντρικό θέμα, πάντως, κατά τη διάσπαση του Ομίλου δεν φαίνεται να περιορίζεται σε στενό παιδαγωγικό πλαίσιο, αλλά αφορά κατά κύριο λόγο την πολιτική κατεύθυνση του Ομίλου και την απάντηση στο ερώτημα της κρίσης του μεσοπολεμικού αστισμού.²⁰⁰

Ο νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος ο οποίος θα προκύψει από τη διάσπαση θα βασίζεται στις αρχές της μη οργανικής σύνδεσης με κάποιο πολιτικό κόμμα και της καταπολέμησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων όλων των αστικών κομμάτων. Επίσης διακήρυξε ότι απέναντι στις πολιτικές ομάδες που αποδέχονται την αρχή της πάλης των τάξεων θα τηρήσει τάση διαφωτιστική, χωρίς όμως μια μόνιμη και οργανική σύνδεση.²⁰¹ Παρά τη γενικότητα της σοσιαλιστικής ταυτότητας του νέου Ομίλου, ο νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος κινείται προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, οι οποίες φαίνεται να αντλούν από το σοβιετικό παράδειγμα και την επαναστατική πολιτική του κόμματος των μπολσεβίκων. Έτσι, η *Αναγέννηση* διακηρύσσει ότι ο στόχος του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου είναι το αταξικό σχολείο, αν και αυτό το τελευταίο είναι ίσως ανάγκη να περάσει

από μια νέα περίοδο ταξικότητας, από την περίοδο της προλεταριακής διχτατορίας, όπως γίνεται στη Ρωσία σήμερα, αυτό είναι μια ιστορική αναγκαιότητα, που κανένα σαρκαστικό γέλιο δεν μπορεί να την ανατρέψει.
... το ταξικό σχολείο του προλεταριάτου αγκαλιάζει ολόκληρο το λαό και του σκορπίζει το φως της παιδείας.²⁰²

Η συνύπαρξη εντός του Ομίλου τόσο κομμουνιστών όσο και σοσιαλιστών, όπως του Στρ. Σωμερίτη, άρχισε να γίνεται αιτία προστριβών και συγκρούσεων. Κατά τον Στρ. Σωμερίτη, οι κομμουνιστές ακολούθησαν μια παρελκυστική και επιδεικτική πολιτική μέσα στον Όμιλο, απαιτώντας σε κάθε συγκέντρωση του Ομίλου την αποδοχή κάποιου ψηφίσματος για διάφορες πολιτικές τοποθετήσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος.²⁰³

198. Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή του σοσιαλισμού-1932-1935*, 99-103.

199. Στο ίδιο, 113. Βλ. επίσης: Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, 77. Ακόμα: Τερζής, *Η παιδαγωγική του Αλέξανδρου Δελμούζου*, 118.

200. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 139.

201. Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή του σοσιαλισμού-1932-1935*, 159.

202. Άγνωστος συγγραφέας, «Σχόλια. Το ταξικό σχολείο», *Αναγέννηση* 2, τχ. 6 (1928): 287.

203. Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή. Μαρτυρίες-Αναμνήσεις 1924-1974*, τ. 1, 233-234.

Στις 18 Φεβρουαρίου του 1929 άρχισαν οι συνεδριάσεις της Β' γενικής συνέλευσης μετά τη διάσπαση. Στη συνέλευση αυτή συγκρούονται οι δύο τάσεις, με τελικό νικητή την κομμουνιστική.

Στον *Νέο Δρόμο* του 1929 θα δημοσιευτεί το «Σχέδιο για το πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου»,²⁰⁴ το οποίο περιλαμβάνει αναλυτικά τις κατευθυντήριες γραμμές, τα αιτήματα και το πρόγραμμα του νέου Ομίλου. Σε αυτό ζητείται η ριζική αναμόρφωση της παιδείας, γεγονός που απαιτεί τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. «Η πρώτη λοιπόν αρχή για τη σοσιαλιστική παιδεία θα είναι να παρέχει ίση δυνατότητα σε όλους τους ανθρώπους, άντρες και γυναίκες, να μορφώνεται ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητες του».²⁰⁵ Εδώ βέβαια δεν γίνεται ακόμα κουβέντα για την ενδιάμεση κατάσταση του σοσιαλισμού κατά την οποία ο καθένας αμείβεται σύμφωνα με την εργασία του. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, η εθνική πατρίδα αποτελεί «διάμεσο» σταθμό του «ομαδισμού» και θα δώσει τη θέση της στην υπερεθνική ολότητα, την ανθρώπινη πατρίδα. Κύριο σημείο στον σοσιαλισμό είναι ότι «το σύνολο έχει συμφέρον στην πλήρεια ανάπτυξη του κάθε ατόμου»²⁰⁶ και ότι η εργασία είναι το κύριο στοιχείο του ανθρώπου και της νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας. «Η παιδεία πρέπει να κάμει το κάθε παιδί εργάτη», όπως σημειώνει χαρακτηριστικά το Σχέδιο προγράμματος.²⁰⁷ Παράλληλα, θα πρέπει να προστατευτεί το άτομο από τη μονόπλευρη ανάπτυξη και την ειδικευση (μια θέση που αντανακλά τους μαρξιστικούς προβληματισμούς). Σε αυτό θα τον βοηθήσει η παιδεία, έτσι ώστε η ικανότητά του για εργασία να γίνει όσο μπορεί πιο πολύτροπη.

Όπως πολύτροπη θα είναι και η δουλειά, που θα προσφέρει στην κοινωνία, έτσι και η μέθοδος της πολύτροπης δημιουργικής εργασίας είναι η μόνη, που ασφαλίζει τη δημιουργία της πλήρους αναπτυγμένης ατομικότητας. Έτσι το κάθε σκολειό πρέπει να είναι σκολειό εργασίας, να προετοιμάζει τον άνθρωπο για την εργασία... Το σκολειό είναι εργαστήριο.²⁰⁸

Στη συνέχεια το κείμενο του Σχεδίου δίνει την προοπτική της οργανωμένης μορφής της παιδείας μέσα στη σοσιαλιστική κοινωνία. Σε αυτή τη νέα κοινωνία θα ισχύει το εννιάχρονο σχολείο εργασίας με συνεκπαίδευση, στο οποίο θα φοιτούν τα παιδιά από 6-15 ετών. Αυτό το σχολείο, «το ενιαίο σκολειό εργασίας είναι εργαστήριο. Η διαφοροποίησή του είναι απλή: αστικό εργαστήριο-αγροτικό εργαστήριο».²⁰⁹ Μέχρι εδώ οι

204. Δημήτρης Γληνός, «Σχέδιο για το πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου», *Ο Νέος Δρόμος*, τχ. 9 (1/3/1929): 1-15.

205. Στο ίδιο, 1.

206. Στο ίδιο, 2.

207. Στο ίδιο.

208. Στο ίδιο.

209. Στο ίδιο, 3.

αναφορές για το σχολείο εργασίας δεν διαφοροποιούνται εσωτερικά σε σχέση με την αστική πρόταση του σχολείου εργασίας. Ωστόσο, το Σχέδιο συνεχίζει πέρα από αυτό το σημείο και τονίζει ότι «το παιδί ως τα 15 χρόνια παρέχει στο σχολικό εργαστήριο την εργασία του».²¹⁰ Το σημείο αυτό μαζί με την αρχική επικέντρωση του κειμένου στη σημασία της εργασίας και στον ρόλο της για την ανθρώπινη προσωπικότητα και τον σοσιαλισμό οπωσδήποτε μας φέρνουν εγγύτερα στο έδαφος μιας νέας αντίληψης για το σχολείο, μιας νέας αντίληψης που διαφοροποιεί το εσωτερικό περιεχόμενο των συστατικών στοιχείων της έννοιας του σχολείου εργασίας και προσεγγίζει τον πολυτεχνισμό. Όλα τα παραπάνω θα πλαισιωθούν με τα κατάλληλα περισχολικά ιδρύματα, καθώς και με τη δωρεάν παροχή της εκπαίδευσης μέσα σε νέα και υγιεινά κτίρια. Τα παραπάνω όμως, τα οποία αφορούν τη σοσιαλιστική κοινωνία, δεν είναι αιτήματα τα οποία μπορούν να πραγματοποιηθούν εντός της παρούσας κοινωνίας. Αποτελούν μόνο «μερικές γενικές οδηγικές γραμμές» στην υπάρχουσα κοινωνία.²¹¹

Διατυπώνονται και άμεσα αιτήματα του Ομίλου για τη ριζική λαϊκή μεταρρύθμιση μέσα στις σημερινές αντικειμενικές συνθήκες της κοινωνίας, η οποία είναι ταξική και εκμεταλλευτική. Αυτά τα αιτήματα συμπυκνώνονται στα παρακάτω: 1. Ίσες δυνατότητες μόρφωσης για όλους. 2. Να δοθεί προσοχή ώστε να είναι αληθινά γενική και υποχρεωτική η παιδεία και των δύο φύλων ως τα 14 έτη. 3. Τα προγράμματα των σχολείων να ρυθμιστούν με την άποψη της ενότητας γενικής και επαγγελματικής μόρφωσης, ενώ «η μέθοδος του σκολειού της εργασίας να γενικευτεί όσο είναι μπορετό περισσότερο μέσα στα πλαίσια της σημερινής μορφής της ειδικεμένης εργασίας».²¹² Το παραπάνω σημείο ξεκαθαρίζει, πιστεύουμε, ότι το σχολείο εργασίας είναι κατ' ουσίαν ανεφάρμοστο μέσα στην αστική κοινωνία. Ως αιτία ορίζονται ο καταμερισμός της εργασίας και η ειδίκευση, η διάσταση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας. Το κείμενο άλλωστε εισαγωγικά τονίζει ότι η εργασία πρέπει να θεωρείται ισότιμη σε όλες τις εκφάνσεις της. 4. Να χτυπηθούν τα «ψέφτικα ιδανικά, που κυριαρχούν στην ελληνική παιδεία».²¹³ ο ψευτοκλασικισμός, η περιφρόνηση της εργασίας, ο παρασιτισμός και ο μεταπρατισμός. 5. Να γίνει εισαγωγή της δημοτικής σε όλο το φάσμα της εκπαίδευσης. 6. Να οργανωθεί η επιστημονική μόρφωση των δασκάλων. 7. Να εισαχθεί η αρχή της αυτοδιοίκησης της παιδείας, 8. Να καταπολεμηθεί η γραμματοσύνη. Πέρα από αυτά, τα παραπάνω προβάλλονται ως ειδικά αιτήματα του οχτάχρονου σχολείου, που θα απορροφήσει το ελληνικό σχολείο και κάποιες από τις ειδικότητες των καθηγητών του, καθώς και η ίδρυση 30-40 γυμνασίων κρατικών, στα οποία θα ισχύει η αυστηρή επιλογή εισακτέων. Παράλληλα, προβλέπεται πως όσα παιδιά δεν καταφέρουν να εισαχθούν στα κρατικά γυμνάσια, και έχουν την οικονομική δυνατότητα, να μπορούν να φοιτούν σε ιδιωτικά.

210. Στο ίδιο.

211. Στο ίδιο, 5.

212. Στο ίδιο, 6.

213. Στο ίδιο.

Προτείνονται ακόμη η οργάνωση κατώτερης δίχρονης επαγγελματικής ειδίκευσης και η οργάνωση μεσαίας πεντάχρονης επαγγελματικής εκπαίδευσης για όσα επαγγέλματα δεν αντιστοιχούν στο περιεχόμενο των γυμνασίων. Σε πανεπιστήμια, παιδαγωγικές ακαδημίες, πολυτεχνεία (τα οποία το Σχέδιο τα ονομάζει «ανώτερα επαγγελματικά σκολειά»)²¹⁴ να γίνεται εισαγωγή με αυστηρή επιλογή και με την τήρηση αυστηρού αριθμού εισακτέων. Όλα τα παραπάνω απαιτούν προσωπικό που θα στελεχώσει τη νέα οργάνωση της παιδείας, το οποίο θα πρέπει να μετεκπαιδευτεί στην Ευρώπη, στην Αμερική και στη Ρωσία, ώστε να μάθει για την οργάνωση «του ενιαίου λαϊκού σκολειού» με βάση την αρχή της εργασίας.²¹⁵ Επίσης, προτείνεται σε κάθε νομό να ιδρυθεί ένα «πρωτό-τυπο λαϊκό σκολειό».²¹⁶

Αναφορικά με τα μαθήματα, αναφέρεται ότι η ιστορία πρέπει να διδάσκεται έτσι ώστε να τη διέπει η ιδέα της ανθρώπινης αλληλεγγύης, ενώ η διδασκαλία των στοιχείων πολιτειολογίας να συμπληρώνει την αγωγή των πολιτών «που πραχτικά θεμελιώνεται μέσα στη ζωή της σχολικής κοινότητας».²¹⁷ Για την αυτοδιοίκηση διευκρινίζεται ότι αυτή μπορεί να επιτευχθεί μόνο στη σοσιαλιστική κοινωνία. Η αυτοδιοίκηση αποτελεί την άμεση εκδήλωση «του αυτοπροσδιορισμού των προσωπικών παραγόντων της παιδείας, δηλαδή του παιδιού, του δασκάλου, του γονιού».²¹⁸ Στην παρούσα κοινωνία ο συγκεντρωτισμός της εκπαίδευσης μπορεί να μετριαστεί με τη διεκδίκηση της αποκέντρωσης, στην οποία θα μετέχουν οι τρεις «προσωπικοί παράγοντες της παιδείας» (γονείς, δάσκαλοι, μαθητές) μέσα από τους αντίστοιχους φορείς τους και περίξ της σχολικής μονάδας, ως βάσης του όλου συστήματος και της ζωής των μαθητών.

Το ενδιαφέρον σχετικά με το παραπάνω πρόγραμμα είναι η λεπτομερής κριτική που καταθέτει ο κομμουνιστής Ι. Ιορδανίδης και αποτυπώνεται σε κείμενο που διασώζεται στο Αρχείο Δ. Γληνού με ημερομηνία 18/11/1929.²¹⁹ Σε αυτό το κείμενο, ο Ι. Ιορδανίδης δηλώνει ότι είναι απόλυτα σύμφωνος με τα άμεσα αιτήματα, τα αιτήματα δηλαδή που μπαίνουν ως πρόγραμμα πάλης στην παρούσα κοινωνική κατάσταση και σημειώνει, όμως, ότι όσον αφορά την ιστορία θα έπρεπε να επισημαίνει το Σχέδιο ότι πρέπει να καταργηθεί η εθνική ιστορία και να μπει στη θέση της η ανθρώπινη ιστορία (μια θέση που, όπως θα δούμε, έπαψε να υποστηρίζεται με βάση τις εξελίξεις στο κομμουνιστικό στρατόπεδο από τη δεκαετία του 1930 και μετά). Όσον αφορά το σημείο για την υποστήριξη ιδιωτικών γυμνασίων, δηλώνει ότι διαφωνεί κάθετα. Πιστεύει ότι αποτελεί αντινομία, διότι τα ιδιωτικά σχολεία είναι «επιχειρήσεις του χειρίστου είδους».²²⁰ Τα μεταβατικά αιτήματα

214. Στο ίδιο, 8.

215. Στο ίδιο, 9.

216. Στο ίδιο.

217. Στο ίδιο.

218. Στο ίδιο.

219. Ίδρυμα Γληνού, Αρχείο Δημήτρη Γληνού, Φάκελος ΙΘ122-1, Ιορδανίδης [Δημήτρη Γληνού], 18/11/1929, 1.

220. Στο ίδιο.

πρέπει να ζητούν ξεκάθαρα την κατάργηση των θρησκευτικών από τα σχολεία. Η κύρια ένστασή του στο παραπάνω πρόγραμμα είναι ενδιαφέρουσα, γιατί προσεγγίζει την παιδαγωγική θεωρία από την οπτική της διαδικασίας της «οικοδόμησης του σοσιαλισμού» και της αναγνώρισης της μετεπαναστατικής πραγματικότητας. Ο Ι. Ιορδανίδης τονίζει ότι αυτά που προβάλλονται ως ιδανικά της παιδείας θα τα πραγματώσει η σοσιαλιστική κοινωνία. Αναρωτιέται όμως αν γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχουν και «διάμεσοι σταθμοί» στην πορεία προς τον σοσιαλισμό.²²¹ Το μεταβατικό μετεπαναστατικό στάδιο πριν από τον σοσιαλισμό δεν γίνεται αντικείμενο αναφοράς από το Σχέδιο. Αναρωτιέται λοιπόν για το ποια θα είναι η εργασία των παιδαγωγών μέσα σε αυτή την περίοδο. Το σχολείο, όμως, αυτής της μεταβατικής περιόδου θα είναι καθαρά ταξικό, «θα είναι το ιδεολογικό όπλο του νέου καθεστώτος».²²² Το μορφωτικό περιεχόμενο της αγωγής σε αυτή τη φάση θα είναι η δημιουργία της σοσιαλιστικής κοινωνίας, η οργάνωση της παραγωγής, ο ιδεολογικός αγώνας κατά του εχθρού. Το σχολείο, ως κομμάτι της ζωής, θα κάνει τον μαθητή μαχητή, θα τον κάνει να μάχεται με τα «σφυροδρέπανα» και τα όπλα του μαρξισμού. Από τις παραπάνω ανάγκες πηγάζουν τόσο το αναλυτικό πρόγραμμα όσο και η μέθοδος εργασίας. Έτσι, στη μεταβατική περίοδο, σκοπός της αγωγής είναι να κάνει το παιδί «μαχητή του ταξικού αγώνα», «να του δώσουμε τα όπλα για να χτυπήσει τον εχθρό».²²³ Το αναλυτικό πρόγραμμα του αστικού σχολείου περιλαμβάνει ύλη άχρηστη για τους σκοπούς μας. Η κατανόσή του σήμερα περιλαμβάνει την Ανοικοδόμηση της κοινωνίας και τον ταξικό αγώνα. Ο Ι. Ιορδανίδης αναφέρει ότι τις ειδικές επιστήμες θα τις μάθουμε όχι από γνώσεις, αλλά για να μπορεί το παιδί να προχωρά στην άμεση εφαρμογή της γνώσης αυτής. Η θέση αυτή αντανakλά την πρακτική του ρωσικού σχολείου τη δεκαετία του 1920, όπως είδαμε παραπάνω. Τέλος, στη μεταβατική περίοδο, για τη μετεκπαίδευση των δασκάλων θα χρησιμεύσει μόνο η μαρξιστική θεωρία και σκέψη (μια θέση που προσεγγίζει τις σύγχρονες απόψεις του Δ. Γληνού για τον χαρακτήρα του δασκάλου).²²⁴

Μετά τη ρήξη αυτή ο Όμιλος αδρανεί ουσιαστικά, αν και το 1932 έγιναν κάποιες προσπάθειες για να επαναδραστηριοποιηθεί. Ο ίδιος ο Στρ. Σωμερίτης θα αναλάβει γενικός γραμματέας, αν και, όπως ο ίδιος δηλώνει, το σωματείο «ήταν ήδη νεκρό».²²⁵ Στις συναντήσεις του Ομίλου οι κομμουνιστές θα καταθέσουν τη δική τους προοπτική, δίπλα στην προοπτική της τάσης του Δ. Γληνού, που τελικά θα πλειοψηφήσει.

221. Στο ίδιο.

222. Στο ίδιο.

223. Στο ίδιο, 2.

224. Δημήτρης Γληνός, «Τα προβλήματα της Μέσης Παιδείας», *Σχολική Πράξη. Παράρτημα του περιοδικού «Αναγέννηση»*, τχ. 6 (Απρίλης 1928): 124-128 [με το ψευδώνυμο Δ. Αλεξάνδρου] και τχ. 8 (Φλεβάρης 1928): 172-173.

225. Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή. Μαρτυρίες-Αναμνήσεις 1924-1974*, τ. 1, 238.

Τα εκπαιδευτικά αιτήματα τα οποία τίθενται στη διάρκεια των εκλογικών αναμετρήσεων και των κομματικών οργάνων αποκαλύπτουν τη λογική την οποία οικοδόμησε το Κόμμα αναφορικά με την εκπαιδευτική πραγματικότητα στη χώρα μας και την κίνηση προς τον σοσιαλισμό την οποία επαγγέλλεται. Τα αιτήματα για την παιδεία αποκτούν μια νέα ποιότητα σε σχέση με άλλες παιδαγωγικές προοπτικές, καθώς διαρθρώνονται σε αυτά που συνδέονται με τη στρατηγική του σταδιακού περάσματος στον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό και σε αυτά τα οποία μπαίνουν ως πρόγραμμα πάλης στην παρούσα καπιταλιστική κοινωνία. Στο 1ο Σοσιαλιστικό Συνέδριο, που συνήλθε στις 17-23 Νοέμβρη του 1918 στον Πειραιά, όσον αφορά την παιδεία ζητήθηκε

εκλαϊκευσις της εκπαίδευσεως. Αυστηρά εφαρμογή της υποχρεωτικής εκπαίδευσεως. Παροχή τροφής και των μέσων της διδασκαλίας εις τα παιδιά υπό των δήμων και κοινοτήτων. Ανώτατος αριθμός δι' έκαστον διδάσκαλον 25 μαθητάς και τάξεων εις ας διδάσκει δύο. Εκδημοκράτησις της διοικήσεως της εκπαίδευσεως. Κατάργησις του άρθρου του συντάγματος περί γλώσσης και εισαγωγή της δημοτικής γλώσσης εις όλην την εκπαίδευσιν. Εισαγωγή εις τα σχολεία της γλώσσης των διαφόρων εθνικοτήτων δια τους εκ τούτων μαθητάς.²²⁶

Το ίδιο ακριβώς πρόγραμμα θα δημοσιευτεί και στον *Ριζοσπάστη* στις 17/4/1919.²²⁷ Βλέπουμε ότι, αν και κατά τη δημιουργία του ΣΕΚΕ, όπως σημειώνεται από τον Χ. Νούτσο, επιλέχθηκε ως γλώσσα των κειμένων του Κόμματος η καθαρεύουσα, ωστόσο το αίτημα για δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση κατατίθεται από το Κόμμα.²²⁸ Παράλληλα, θα θεθεί προγραμματικά το αίτημα της αύξησης των σχολικών κτιρίων και η διά νόμου καθιέρωση «νομίμου συστήματος επαγγελματικής εκπαίδευσεως τη συμπράξει και των οργανωμένων εργατών».²²⁹ Το αίτημα της καθιέρωσης της γλώσσας των διάφορων εθνοτήτων στην εκπαίδευση διαφοροποιείται από τον κοινό τόπο των δημοτικιστών της εποχής, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ως επιχείρημα την αφομοιωτική δύναμη της ζωντανής δημοτικής γλώσσας.

Λίγο αργότερα και ενόψει των εκλογών του Νοεμβρίου του 1920, στο εκλογικό πρόγραμμα του ΣΕΚΕ διαβάζουμε:

226. «Αι αρχαί και το πρόγραμμα του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 1/α' (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 9.

227. Άγνωστος συγγραφέας, «Αι αρχαί και το Πρόγραμμα του Εργατ. Σοσιαλιστικού Κόμματος», *Ριζοσπάστης*, 17/4/1919, 2.

228. Για τη σχέση του ΣΕΚΕ και του κατοπινού ΚΚΕ με τον δημοτικισμό και τους πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, βλ.: Νούτσος, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία*.

229. Άγνωστος συγγραφέας, «Αι αρχαί και το πρόγραμμα του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος», 10.

άμεσος και ριζικός διακανονισμός των ζητημάτων υγιεινής και εκπαιδευσεως των δύο φύλων σύμφωνα με το πνεύμα των κομμουνιστικών αρχών και ριζική καταπολέμιση της αισχροκερδείας, άμεσα μέτρα εναντίον των αισχροκερδών και της επιβολής λαϊκού ελέγχου επί του επισιτισμού.²³⁰

Συχνά βρίσκουμε στον κομματικό Τύπο και τις αποφάσεις της εποχής του Μεσοπολέμου, την ομαδοποίηση των αιτημάτων της παιδείας, της υγείας και της παιδικής διατροφής στην ίδια κατηγορία. Το παραπάνω γεγονός πιστεύουμε ότι είναι ενδεικτικό των άσχημων συνθηκών διαβίωσης της εποχής. Ανάλογα ζητείται να συσταθεί σε κάθε χωριό και ένα συσσίτιο για να τρώνε τα παιδιά το μεσημέρι.²³¹ Παράλληλα, στο «Αγροτικό Πρόγραμμα του ΣΕΚΕ (Κ)» ζητείται τα πιο έξυπνα και πιο επιμελή παιδιά «να μπορούν να μπαίνουν στα πολυτεχνεία και στα πανεπιστήμια, χωρίς καμιά προπληρωμή»,²³² καθώς έτσι η εκπαίδευση θα πάψει να είναι κτήμα των πλουσίων και θα γίνει κτήμα των εργατικών και ικανών. Επίσης στο 4ο συνέδριο του ΚΚΕ (10-15 Δεκέμβρη 1928), στα αιτήματα πάλης για τους αγρότες εντάσσονται μεταξύ άλλων η ίδρυση σε κάθε χωριό εξατάξιου δημοτικού σχολείου, η κατάργηση των εγγραφών και η παροχή δωρεάν βιβλίων, όπως και η ίδρυση γεωργικών σχολών.²³³ Στο πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου στις γεροϋσιαστικές εκλογές εντάσσονται ως αιτήματα για τους εργάτες «άσυλα βρεφών κοντά στα εργοστάσια και στις επιχειρήσεις. Κάθε τρεις ώρες μισή ώρα άδεια στη γυναίκα εργάτρια διά τον θηλασμό του βρέφους της»,²³⁴ καθώς και η δημιουργία επαγγελματικών σχολών

με έξοδα του κράτους και των επιχειρήσεων και διευρυνόμενες από τις επαγγελματικές οργανώσεις. Δωρεάν φοίτηση των νέων σ' αυτές, εφοδιασμό τους με τα αναγκαία εφόδια. Η φοίτηση να λογαριάζεται μέρος της εργασίας και να πληρώνεται απ' την επιχείρηση. Συμμετοχή των νέων στη διοίκηση των σχολών αυτών.²³⁵

Αξίζει να αναφέρουμε ότι το αίτημα για την προστασία της μητέρας εργαζομένης αντλεί άμεσα από το σοβιετικό παράδειγμα, καθώς με τον ίδιο τρόπο παρουσιάζονται

230. «Το εκλογικό πρόγραμμα του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 49/δ' (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 124.

231. «Το Αγροτικό Πρόγραμμα του ΣΕΚΕ (Κ)», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924) (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 139.

232. Στο ίδιο.

233. «Απόφαση επί του Αγροτικού», στο: *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 2 (1925-1928), αριθμ. 396/θ' (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 605.

234. Ανάλογες διηγήσεις συναντάμε και στην αρθρογραφία του Κ. Βάρναλη για τη σοβιετική κοινωνία μετά την επίσκεψή του στην ΕΣΣΔ. Κώστας Βάρναλης, *Τι είδα εις την Ρωσσίαν των Σοβιέτ* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρχείο, 2014), 94.

235. «Το πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου των Εργατών και Αγροτών στις γεροϋσιαστικές εκλογές», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 3 (1929-1933), αριθμ. 401 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1975), 19-20.

τα ανάλογα μέτρα για την προστασία της μητέρας και του παιδιού, τα οποία ισχύουν στην ΕΣΣΔ.²³⁶ Όσον αφορά τους αγρότες, εντάσσεται ως αίτημα «η ίδρυση σε κάθε χωριό εξατάξιου δημοτικού σχολείου. Κατάργηση εγγραφών και παροχή δωρεάν βιβλίων. Ίδρυση πρακτικών γεωργικών σχολών».²³⁷ Στις δημοτικές εκλογές του 1929 διακηρύσσεται ότι οι δήμοι στα χέρια των κομμουνιστών

θα ενισχύσουν τους νέους στην οργάνωση λεσχών και κυρίως συλλόγων εργατικού σπορ... θα παρέχουν δωρεάν βιβλία και ό,τι άλλη σχολική ύλη στα παιδιά των εργατών και θα οργανώσουν μαθητικά συσσίτια για τους φτωχούς μαθητές.²³⁸

Για τον λόγο του ΚΚΕ την περίοδο αυτή, διαπιστώνουμε ότι το αίτημα της δημοτικής γλώσσας είναι παρόν σε όλη την περίοδο την οποία εξετάζουμε. Επίσης συχνά συναντάμε το αίτημα για δωρεάν παροχή βιβλίων, τροφής και ένδυσης στους μαθητές. Συχνά συναντάμε την παράθεση των εκπαιδευτικών αιτημάτων μέσα σε δύο διακριτές κατηγορίες: τα εκπαιδευτικά αιτήματα των εργατών και τα εκπαιδευτικά αιτήματα των αγροτών. Η τεχνική εκπαίδευση προβάλλεται με την ανάγκη ίδρυσης τεχνικών σχολών για τους εργάτες, οι οποίες θα ελέγχονται από τους εργαζομένους και θα έχουν λόγο και οι μαθητές, όπως αναφέρει το πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου. Παράλληλα, ζητείται να πληρώνεται η φοίτηση στις τεχνικές σχολές από την επιχείρηση και να λογαριάζεται ως μέρος της εργασίας.²³⁹ Κάτι ανάλογο ίσχυε και στη σοβιετική Ρωσία στο πλαίσιο της πολυτεχνικής εκπαίδευσης και τα εργοστασιακά σχολεία, όπως αναφέραμε. Όσον αφορά τους αγρότες, η τεχνική εκπαίδευση συμπεκνώνεται στο αίτημα της ίδρυσης γεωργικών σχολών. Αν και η διάκριση αυτή προσιδιάζει με το παιδαγωγικό αίτημα της νέας αγωγής για την κατά τόπους διαφοροποίηση των αναλυτικών προγραμμάτων, αίτημα το οποίο γίνεται δεκτό και από τους αριστερούς παιδαγωγούς, ωστόσο οι πηγές του

αιτήματος μπορούν να ανευρεθούν και στην προσπάθεια του Κόμματος να ανταποκριθεί

236. Βλ. ενδεικτικά: Γληνός, «Στο μουσείο προστασίας της μητέρας και του παιδιού». Βλ. επίσης: Ζ. Μπραντενμπούργσκυ, «Ο γάμος και η οικογένεια κατά τους Σοβιετικούς νόμους», *Ριζοσπάστης*, 14/8/1927, 3 και 15/8/27, 3.

237. «Το πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου των Εργατών και Αγροτών στις γερουσιστικές εκλογές», 21.

238. «Το ΚΚΕ στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές. Το εκλογικό πρόγραμμα του ΚΚΕ», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 3 (1929-1933), αριθμ. 416 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1975), 93. Βλ. επίσης: Γιώργος Γάσιος, «"...δεν μπορώ να καταλάβω τι αισθάνονται αυτά τα παληόπαιδα μ' αυτό το Φουτ-Μπωλ...". Ποδόσφαιρο και νεολαία στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα», στο *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτισμικές εκφράσεις*, επιμ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ευδοκία Ολυμπίτου και Ιωάννα Παπαθανασίου (Αθήνα: Θεμέλιο/Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)/Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2010), 423-430.

239. «Το πρόγραμμα του Ενιαίου Μετώπου των Εργατών και Αγροτών στις γερουσιστικές εκλογές», 18.

και να προσαρμοστεί στο ιδιαίτερο κάθε φορά ακροατήριό του, καθώς και στις πραγματικότητες που συναντάμε στα ελληνικά αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο. Άλλωστε, κατά τον Μεσοπόλεμο η διείσδυση του Κόμματος στον αγροτικό χώρο θα λάβει και τη μορφή της ίδρυσης Αγροτικού Κόμματος, με σκοπό την προσέλκυση των αγροτικών μαζών. Παράλληλα, η διαφοροποίηση της εκπαίδευσης σε αστικές και αγροτικές περιοχές είναι κάτι το οποίο προβάλλεται από τις στήλες του κομματικού Τύπου και για την περίπτωση της ΕΣΣΔ.

Η αναφορά στην εκπαίδευση θα λάβει εκτενέστερη μορφή την περίοδο μετά το 1940, όταν ευρύτερες δυνάμεις θα συσπειρωθούν στο ΕΑΜ και θα βοηθήσουν στην οικοδόμηση των θεσμών της Ελευθέρης Ελλάδας. Η ποιοτική αλλαγή του λόγου που εκφέρει το Κόμμα στο αναπτυξιακό και οικονομικό του πρόγραμμα όσο και στο υπόβαθρο του εκπαιδευτικού του λόγου διαφαίνεται στα κείμενα του 7ου συνεδρίου του ΚΚΕ το 1945, του πρώτου δηλαδή μεταπολεμικού συνεδρίου, το οποίο λαμβάνει χώρα όταν οι ελπίδες της Αριστεράς για την κυριαρχία στη μεταπολεμική κεντρική πολιτική σκηνή είναι ακόμα ζωντανές. Η επεξεργασία του σχεδίου για την εκβιομηχάνιση της χώρας από τις ΟΜΣΑ (Ομάδες Μελέτης Σχεδιοποιημένης Ανοικοδόμησης)²⁴⁰ της Κατοχής θα επιτρέψουν την κατάθεση ενός πολύ πιο επεξεργασμένου και αναλυτικού αναπτυξιακού προγράμματος στο 7ο συνέδριο του ΚΚΕ το 1945, από τα χείλη μάλιστα του ίδιου του Ν. Ζαχαριάδη. Ενός προγράμματος που τώρα διατρανώνει την επιδίωξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης στο πλαίσιο της «Λαϊκής Δημοκρατίας» με στοιχεία περάσματος στον σοσιαλισμό.²⁴¹ Το πρόγραμμα αυτό θα τύχει περαιτέρω επεξεργασίας από τον *Ανταίο*, στον οποίο θα συνεργαστεί και ο Κ. Σωτηρίου, διαμορφώνοντας τις παιδαγωγικές θέσεις του περιοδικού σε συνάρτηση με το πρόγραμμα της μεταπολεμικής ανάπτυξης.

Η στενή σχέση και η αναφορά κάθε τριτοδιεθνιστικού κομμουνιστικού κόμματος με τη Σοβιετική Ένωση (κατά τις επιταγές των 21 όρων)²⁴² μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε τον τρόπο και τη λογική με την οποία οι κομμουνιστές θα προβάλουν την ΕΣΣΔ και τα κατορθώματά της στις διάφορες σφαίρες της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Άλλωστε, κάθε σχεδόν πρόγραμμα και διακήρυξη του Κόμματος μετά την ένταξή του στην 3η Διεθνή συμπεριλαμβάνει το αίτημα της υπεράσπισης της

240. Οι ΟΜΣΑ συγκέντρωσαν την περίοδο της Κατοχής το επιστημονικό δυναμικό της Αριστεράς και δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία του ΚΚΕ την άνοιξη του 1944. Τον Σεπτέμβριο του 1945 διανοούμενοι που συμμετείχαν στις ΟΜΣΑ, όπως ο Δ. Μπάτσος, ο Α. Αγγελόπουλος, ο Π. Κόκκαλης, ο Σ. Μάξιμος, ο Η. Ηλιού, ο Δ. Καββαδάς, ο Ν. Κιτσίκης, ιδρύουν την επιστημονική εταιρεία νεοελληνικών προβλημάτων «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση», γνωστή ως ΕΠΑΝ, από την οποία συγκροτήθηκε η ομάδα του *Ανταίου* που εξαρχής στράφηκε στη μελέτη των προβλημάτων της Ανοικοδόμησης της οικονομίας και της χώρας.

241. Άγνωστος συγγραφέας, «Τα προβλήματα της Λαϊκής Δημοκρατίας. Απολύτως δυνατή η δημιουργία βαρείας βιομηχανίας. Το Β' μέρος από την εισήγηση του σ. Ζαχαριάδη», *Ριζοσπάστης*, 6/10/1945, 1.

242. Άγνωστος συγγραφέας, «Οι 21 όροι της Τρίτης Διεθνούς. Ολόκληρον το ψήφισμα του Β' Συνεδρίου της Μόσχας», *Ριζοσπάστης*, 8/11/1920, 2.

ΕΣΣΔ.²⁴³ Εδώ μας απασχολεί κυρίως η προβολή της εκπαιδευτικής πραγματικότητας της ΕΣΣΔ. Συνακόλουθα μας ενδιαφέρουν όλα εκείνα τα στοιχεία τα οποία πλαισιώνουν τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στην ΕΣΣΔ και την προσπάθεια για την περαιτέρω ανάπτυξη του. Οι ευρύτεροι κοινωνικοί σκοποί, οι αξίες και τα ιδανικά, καθώς και το πρόταγμα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού πλαισιώνουν και τροφοδοτούν τα επιμέρους στοιχεία της παιδείας. Η εδραίωση του πολυτεχνισμού, σύμφωνα με την οπτική του Μαρξ και του Ένγκελς, καθώς και του Λένιν και του Λουνατσάρσκι, γίνεται πάνω στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και την εκμηχάνιση της γεωργικής παραγωγής. Η κολεκτιβοποίηση μετά το 1930 θα επιτρέψει να συνδυαστούν, τουλάχιστον στον επίσημο λόγο, ακόμα στενότερα οι αγρότες με την υπόθεση του σοσιαλισμού και την πραγματοποίηση των στόχων του. Μπορούμε λοιπόν να μιλάμε για τη θεμελίωση μιας διαδικασίας εκπαιδευτικού δανεισμού,²⁴⁴ η οποία λειτουργεί πάνω στο ευρύτερο εξελικτικό σχήμα του μαρξισμού: οι καπιταλιστικές κοινωνίες θα δώσουν τη θέση τους στις ανώτερες κοινωνικές μορφές του σοσιαλισμού. Ο καταστροφισμός και οι αντιλήψεις για τη διαλεκτική, τις οποίες παγιώνει το καθεστώς της ΕΣΣΔ την εποχή που ερευνούμε και οι οποίες κανοναρχούν τη θεωρητική παραγωγή των υπόλοιπων κομμουνιστικών κομμάτων, τρέφουν αυτή την κατεύθυνση σκέψης. Η Σοβιετική Ένωση αποτελεί όχι μόνο την πρώτη σοσιαλιστική χώρα, την οποία οι εργάτες όλου του κόσμου πρέπει να υποστηρίξουν, αλλά παράλληλα αναδεικνύεται για τους κομμουνιστές σε πρότυπο και παράδειγμα θεωρητικής και πρακτικής ανάπτυξης του μαρξισμού. Ειδικά για την εκπαίδευση, η παιδαγωγική θεωρία και πρακτική της ΕΣΣΔ αποτελεί μια νέα ποιοτικά κατάκτηση της ανθρωπότητας, η οποία εδράζεται πάνω στην απελευθέρωση του εργαζομένου. Η Ρωσία βρίσκεται με αυτόν τον τρόπο

οργανωτικά και μεθοδολογικά στην πρώτη γραμμή. Τα προβλήματα, που έβλεπαν μόνο θεωρητικά οι πιο προχωρημένοι παιδαγωγοί στις αστικές κοινωνίες, χωρίς να προχωρούσε ικανοποιητικά και στην πρακτική λύση τους, οι Ρούσοι ταδράζανε, τα αντικρύσανε στην εφαρμογή τους και τους δώσανε τη μορφή της θετικής λύσης μέσα στους νέους όρους της ζωής, που δημιουργήσανε. Απόδειξη, πως οι νέοι όροι της ζωής είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να λυθούν αληθινά και τα προβλήματα της παιδείας, όπως και τόσα άλλα κοινωνικά προβλήματα.²⁴⁵

243. Η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ θα αποτελεί καταστατικό όρο για την είσοδο των πολιτικών κομμάτων στη Γ' Διεθνή. Eley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Αριστεράς στην Ευρώπη*, τ. 2, 469.

244. Βλ. ενδεικτικά: Gita Steiner-Khamsi, «Transferring Education, Displacing Reforms», in *Discourse Formation in Comparative Education*, ed. Jürgen Schriewer (Frankfurt: Peter Lang, 2000), 155-187. Βλ. επίσης: Jason Beech, «The theme of educational transfer in comparative education: A view over time», *Research in Comparative and International Education* 1, no. 1 (2006): 2-13.

245. Γληνός, «Η παιδεία στην ΕΣΣΔ. Μια συνομιλία με το Λουνατσάρσκη», 4.

Η θεωρητική και επιστημονική υπανάπτυξη της ΕΣΣΔ, κληρονομιά της τσαρικής εποχής, δεν ξεπερνιέται μόνο με την ανάδειξη νέων επιστημών, αλλά ξεπερνιέται κυρίως γιατί οι νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της χώρας των Σοβιέτ επιτρέπουν τη θεωρητική και πρακτική επίλυση των προβλημάτων, κάτι που ούτε στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης δεν μπορεί να γίνει. Η θέση αυτή θα δούμε να επαναλαμβάνεται από τον παιδαγωγικό λόγο τον οποίο εξέφρασε η Αριστερά την περίοδο που ερευνούμε.²⁴⁶

Συνακόλουθα, όσο και αν αργότερα αμφισβητήθηκε η δημοκρατικότητα του καθεστώτος, την εποχή αυτή προβάλλεται από τις στήλες του κομματικού Τύπου η Σοβιετική Ένωση ως παράδειγμα δημοκρατικής κοινωνίας.²⁴⁷ Ακόμα και την περίοδο κατά την οποία αρχίζουν οι σταλινικές εκκαθαρίσεις, ο *Ριζοσπάστης* θα προβάλλει τη δημοκρατικότητα του καθεστώτος και τη σημασία του. Το στοιχείο αυτό, μαζί με την ευρύτερη δομή της κρατικής εξουσίας και τη δομή την οποία τείνει να εδραιώσει το κόμμα των μπολσεβίκων, οδηγεί τους κομμουνιστές να θεωρήσουν το σύνολο της χώρας και τα επιμέρους στοιχεία του δημοκρατικά.²⁴⁸ Για την ουσία και το περιεχόμενο της δημοκρατικότητας του Κόμματος, όταν αυτό στην ελληνική περίπτωση παγιώνει τα χαρακτηριστικά του από το 1931 και μετά, ο Α. Ελεφάντης γράφει χαρακτηριστικά:

το κόμμα... γίνεται ο υπερβατικός παράγοντας της ιστορίας: πάνω από τις μάζες, πάνω από την κίνηση των μαζών... οι μάζες από ενεργητικά στοιχεία του ταξικού αγώνα γίνονται παθητικά –«πείθονται», υποστηρίζουν, ανυψώνονται, διευκολύνονται, προπαρασκευάζονται– και ανέλκονται στο επίπεδο της «συνειδητότητας» του κόμματος και της ορθότητας της πολιτικής του γραμμής.²⁴⁹

Τελικά διασπάται η διαλεκτική σχέση μεταξύ ηγεσίας και μάζας και συνακόλουθα διαρρηγνύονται οι δημοκρατικοί δεσμοί μέσα στο Κόμμα. Από την άλλη πλευρά, η αστική δημοκρατία αποτελεί κατ' ουσίαν μια δικτατορία της μπουρζουαζίας, με αποτέλεσμα την αδιαφορία για τη λειτουργία της και τις λεπτομέρειες της μορφής της, όπως κάπως ωμά θα δηλώσει ήδη από το 1920 το ΣΕΚΕ. Η διακήρυξη για ελευθερία, ισότητα και

246. Βλ. ενδεικτικά: ΕΠΟΝ, *Το παλιό και το καινούριο σχολείο* (Μυτιλήνη: Εκδόσεις Αντιφασίστα, 1944).

247. Άγνωστος συγγραφέας, «Ο λόγος του σ. Καλίνιν στη σύνοδο της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής της Σοβιετικής Ένωσης, *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 5/1/1934, 1.

248. Κώστας Καραγιώργης, «Το νέο Σύνταγμα της ΕΣΣΔ. Το δημοκρατικότερο Σύνταγμα του κόσμου», *Ριζοσπάστης*, 13/6/1936, 1, 5 [με το ψευδώνυμο Λιάσκοβας]. Βλ. επίσης: Άγνωστος συγγραφέας, «Πώς γίνεται η εκκαθάριση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης», *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 16/7/1933, 3. Από την ελληνική περίπτωση, η ανακαταγραφή την οποία έκανε το ΚΚΕ υπό τον Ζαχαριάδη μετά το τέλος του Εμφυλίου (1951-1952) άφησε αλγεινή εντύπωση. Λευτέρης Μαυροειδής, *Από το σταλινισμό στην Περεστρόικα. Η προσωπική μου μαρτυρία από τον κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1988), 186-187.

249. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, 147.

αδελφότητα των αστικών καθεστώτων προσλαμβάνεται ως ψέμα και υποκρισία.²⁵⁰ Μόνο ο κομμουνισμός μπορεί να πραγματοποιήσει τις υψηλές αυτές έννοιες, όπως διακηρύσσει η ΚΕ ενόψει του πολιτειακού ζητήματος το 1924.²⁵¹

Με αυτόν τον τρόπο, η δημοκρατικότητα του σχολείου εργασίας, όπως τη στοχάστηκαν και την εφάρμοσαν οι Έλληνες μεταρρυθμιστές παιδαγωγοί (για παράδειγμα, στον Βόλο, στο Μαράσλειο κ.λπ.) βρίσκει ειδικά για τους αριστερούς παιδαγωγούς την πλήρη πραγμάτωσή της στην ελεύθερη σοσιαλιστική κοινωνία. Τώρα μάλιστα η στενά παιδαγωγική έννοια της σχολικής κοινότητας βρίσκει το ουσιαστικό της αντίκρισμα σε μια κοινωνία η οποία διατείνεται ότι έχει συντρίψει την ταξική εκμετάλλευση και πορεύεται προς το όραμα του σοσιαλισμού (θα μπορούσαμε να πούμε μέσα από το πρότυπο των σοβιέτ, το οποίο αποτελεί και αυτό μια κοινότητα η οποία μπορεί να βρει την εφαρμογή της στο σχολείο).²⁵² Η 6η ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ τον Γενάρη του 1934 θα καυτηριάσει και μια άλλη παλαιότερη θέση του Κόμματος, αυτή για την υποστήριξη της γνήσιας ή αριστερής δημοκρατίας, η οποία γίνεται αντιληπτή ως τακτική υποστήριξη της πρωτοπόρας μπουρζουαζίας.²⁵³ Οι αλλαγές αυτές δεν αναιρούν τη διακηρυγμένη πίστη στη δημοκρατία, την οποία τα κομμουνιστικά κόμματα επαγγέλλονται. Η δημοκρατία, όμως, δεν μπορεί να θεμελιωθεί παρά μόνο με την ανατροπή του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος. Για τους κομμουνιστές η θέση αυτή, μαζί με όλες τις επεξεργασίες για την υφή του καπιταλιστικού καθεστώτος, τον απάνθρωπο ανταγωνισμό στην ελεύθερη αγορά, οδηγούν στην αμφισβήτηση της διακηρυγμένης πίστης των φιλελεύθερων παιδαγωγών ότι είναι δυνατό να εφαρμοστεί μια αληθινή δημοκρατία στο πλαίσιο του σχολείου. Η κυριαρχία της αστικής τάξης και ο ατομικισμός της αστικής κοινωνίας είναι ανυπέρβλητα εμπόδια προς αυτό (με άλλα λόγια, δεν μπορεί να εφαρμοστεί μια προοδευτική εκπαίδευση σε μια εκμεταλλευτική κοινωνία). Παράλληλα, η καταγγελία του ατομικισμού δεν σημαίνει για τους κομμουνιστές την εξάλειψη της προσωπικότητας μέσα στο νέο σύστημα. Την παραπάνω θέση θα τη δούμε να διατυπώνεται ξεκάθαρα στο φυλλάδιο της ΕΠΟΝ Μυτιλήνης με τίτλο *Το παλιό και το καινούριο σχολείο*.²⁵⁴ Παράλληλα, όμως, η εχθρική στάση του Κόμματος έναντι των άλλων πολιτικών δυνάμεων, πριν από την αλλαγή πολιτικής γραμμής προς όφελος των Λαϊκών Μετώπων, είχε ως συνέπεια και την επιφυλακτική στάση του Κόμματος έναντι του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου. Η λογική του για την αυτόνομη αριστερή παρέμβαση του νέου

250. «Οι κομμουνιστάι στρατιώται του Μετώπου. Πώς χαιρετίζουν το νέο χρόνο», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 63 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 178.

251. «Ανακοινωθέν της διευθυνούσης επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Διά το πολιτειακό ζήτημα», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 1 (1918-1924), αριθμ. 172 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1974), 424-427.

252. Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment*.

253. «Απόφαση. Για την κατάσταση της Ελλάδας και τα καθήκοντα του Κόμματος», στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 4 (1934-1940), αριθμ. 516/β' (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1975), 18.

254. ΕΠΟΝ, *Το παλιό και το καινούριο σχολείο*.

Εκπαιδευτικού Ομίλου αποτυπώνεται στο γεγονός ότι αποκαλεί «μπουρμπουλήθρες» την εκδήλωση της «Φοιτητικής Συντροφιάς» με θέμα την αγραμματοσύνη.²⁵⁵

Μια διάσταση του κομματικού λόγου, η οποία μας αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο οι κομμουνιστές βλέπουν και αντιλαμβάνονται την ΕΣΣΔ, είναι ο θαυμασμός για τα επιτεύγματα της νέας κοινωνίας. Η λατρεία προς το καθετί σοβιετικό αποκτά διαστάσεις οι οποίες ξεφεύγουν από την απλή αξιολόγηση των όποιων θετικών σημείων. Από την άποψη της παιδαγωγικής θεωρίας, αλλά και της πολιτικής προπαγάνδας και της αγωγής του πολίτη (φρονηματισμός είναι η λέξη που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Δ. Γληνός),²⁵⁶ γίνεται αναφορά στη χρήση μιας νέας μεθόδου. Έτσι, ο Δ. Γληνός κατά τη συνομιλία του με τη διευθύντρια του Μουσείου για την προστασία της μητέρας και του παιδιού στη Μόσχα γράφει: «Αληθινά, εδώ στη Σοβιετική Ένωση έχετε αναπτύξει σε εξαιρετική τελειότητα μια νέα τέχνη, την εποπειακή αναπαράσταση και των πιο αφηρημένων ιδεών. Να! Εδώ βλέπω με μεγάλα γράμματα τα άρθρα από κάποιο νόμο». Και η διευθύντρια του Μουσείου αιτιολογεί την πρακτική αυτή: «τα γράφουμε με μεγάλα γράμματα για να τα 'χουμε ζωντανά στη συνείδησή μας και να εξελέγχουμε αδιάκοπα την πραγματικότητα απάνω σ' αυτά».²⁵⁷ Έτσι, το σημείο το οποίο θα θεωρούνταν από άλλους παρατηρητές πολιτική προπαγάνδα ή συστατικό μιας κοινωνίας του θεάματος (Γκυ Ντεμπόρ), εδώ προβάλλεται ως συστατικό της δημοκρατικότητας και του ελέγχου του καθεστώτος από τους πολίτες.

Η προβολή των κατακτήσεων της νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας στη σφαίρα της παραγωγής και της ανάπτυξης της τεχνολογίας θα αποτελέσει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σοβιετικού καθεστώτος. Η ανωτερότητα του σοσιαλιστικού συστήματος έναντι του καπιταλιστικού διατρανώνεται από τα μεγέθη της οικονομίας και τα τεχνολογικά επιτεύγματα της νέας κοινωνίας, στην οποία ακόμα και ο στρατός της, ο Κόκκινος Στρατός, «έγινε άλλος στρατός, στρατός τεχνικής, που τη δέχτηκε με μεγάλο ζήλο και ενδιαφέρον».²⁵⁸ Στοιχεία αυτής της λογικής θα βρούμε στην ελληνική φιλολογία του Εμφυλίου, στην οποία βρίσκουμε αποσπάσματα τα οποία τονίζουν την ανάγκη της

255. Άγνωστος συγγραφέας, «Σχόλια. Η "μπουρμπουλήθρα"», *Ο Νέος Δρόμος*, τχ. 5 (1/1/1929): 3. Ανάλογη στάση θα έχουν και οι κομμουνιστές φοιτητές έναντι της «Φοιτητικής Συντροφιάς», την οποία θα προσπαθούν να τραβήξουν προς πλατιές πολιτικές εκδηλώσεις, συμβάλλοντας τελικά στον μαρασμό της. Βλ.: Αντώνης Φλουντζής, *Το φοιτητικό κίνημα 1923-1928* (Αθήνα: Κέδρος, 1983), 78-82. Το συγκεκριμένο σημείο αναφέρεται σε μαρτυρία του Λάμπη Χρονόπουλου, τότε αντιπροέδρου της «Φοιτητικής Συντροφιάς», που παρατίθεται από τον συγγραφέα.

256. Δημήτρης Γληνός, «Οι Έλληνες στη Σοβιετική Ένωση», *Νέος Κόσμος*, 14-16/12/1934, αριθμ. 10 [Αρχείο Δημήτρη Γληνού, Φάκελος ΟΒ/451/α, απόκομμα].

257. Γληνός, «Στο μουσείο προστασίας της μητέρας και του παιδιού».

258. Άγνωστος συγγραφέας, «Το πρώτο συνέδριο της μπολσεβίκικης ενότητας και των νικών του σοσιαλισμού. Ο λόγος του σ. Βοροσίλωφ στο συνέδριο», *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 5/2/1934, 4.

κατάκτησης της σύγχρονης τεχνικής από τον Δημοκρατικό Στρατό,²⁵⁹ ενδεικτικό της προσήλωσης των κομμουνιστών στην αξία της τεχνικής μόρφωσης.

Δίπλα σε αυτά, κεντρικό ρόλο κατέχουν τα τεχνολογικά και ερευνητικά ινστιτούτα. Τα κέντρα αυτά τυγχάνουν της αμέριστης συμπαράστασης της πολιτείας και συνδέονται με τις ανάγκες της κεντρικά διευρυνόμενης σοσιαλιστικής οικονομίας, η οποία οικοδομήθηκε πάνω στη βάση της αλλαγής των παραγωγικών σχέσεων, όπως διατρανώνει ο επίσημος λόγος του καθεστώτος και των επιμέρους κομμουνιστικών κομμάτων. Νέες παραγωγικές δραστηριότητες, διεύρυνση και αύξηση της παραγωγής, ανάπτυξη νέων παραγωγικών κλάδων και κάλυψη των δημόσιων και ιδιωτικών αναγκών αποτελούν την υλική βάση πάνω στην οποία θα οικοδομηθούν το νέο σοσιαλιστικό οικοδόμημα και ο νέος πολιτισμός.

Στον θεσμικό τομέα θα προβληθούν οι νέες μορφές οργάνωσης της ζωής, από το μοίρασμα της γης στους αγρότες τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ως την κollectιβοποίηση της οικονομικής ζωής και τα κατορθώματα των πεντάχρονων πλάνων. Εδώ θα βρούμε και μια πρώτη αναφορά στη σοσιαλιστική άμιλλα και την εφαρμογή της στη σφαίρα της παραγωγής. Ας θυμίσουμε εδώ ότι την έννοια της άμιλλας και τις εφαρμογές της θα τις ξανασυναντήσουμε την εποχή του ελληνικού Εμφυλίου στις εφημερίδες του ΔΣΕ, όπως αναφέρουμε στο σχετικό κομμάτι της εργασίας μας. Ξεκάθαρη παιδαγωγική εφαρμογή της έννοιας της σοσιαλιστικής άμιλλας θα βρούμε για πρώτη φορά, όσο μπορέσαμε να εντοπίσουμε εμείς, στα άρθρα του Δ. Γληνού στον *Νέο Κόσμο*. Μιλώντας εδώ ο Δ. Γληνός για το φρονηματιστικό περιεχόμενο, όπως λέει, των αναγνωστικών βιβλίων των Ελλήνων της ΕΣΣΔ και αναφέροντας αποσπάσματα αυτών, σημειώνει χαρακτηριστικά:

Το συμβόλαιο της σοσιαλιστικής άμιλλας με τον πατέρα μου. Υπόγραψα
συμβόλαιο σοσιαλιστικής άμιλλας με τον πατέρα μου. Υποχρεώθηκα: 1. Να είμαι
καθαρός. 2. Να μη απουσιάζω από τα μαθήματα. 3. Να εχτελώ τα καθήκοντα
μου εγκαίρως. 4. Να βοηθώ τους συντρόφους μου. 5. Να μη παραμελώ τα χρέη
του πιονιέρου. Ο πατέρας μου υποχρεώθηκε: 1. Να μην πίνει μεθυστικά ποτά.
2. Να πάει ταχτικά στη δουλειά. 3. Να δουλεύει μαχητικά. 4. Να παίρνει μέρος
στις κοινωφέλιμες εργασίες. 5. Να μάθει καλύτερα την τέχνη του. Και μόνο αυτό
το κομμάτι μας ξεσκεπάζει έναν κόσμο ολότελα νέο, πολύ διαφορετικό από
το δικό μας.²⁶⁰

259. Βλ. ενδεικτικά: Αλέξης Πάρνης, *Είμαι μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού*. Σελίδες από πολεμικό ημερολόγιο (Ελεύθερη Ελλάδα: Βιβλιοπωλείο του Ελληνοαμερικάνικου Βήματος, 1949) [ΑΣΚΙ, Βιβλιοθήκη]. Το 1949 ο Α. Πάρνης κάνει την πρώτη του εμφάνιση στη λογοτεχνία με τη συλλογή διηγημάτων *Είμαι μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού* που εκδόθηκε στα τυπογραφεία του Δημοκρατικού Στρατού στις Πρέσπες (εδάφη της Ελεύθερης Ελλάδας). Στα ΑΣΚΙ υπάρχει η ανατύπωση του βιβλίου.

260. Γληνός, «Οι Έλληνες στη Σοβιετική Ένωση».

Έτσι γίνεται λόγος για τον νέο σοβιετικό άνθρωπο.²⁶¹ Για τους κομμουνιστές, πάνω στη βάση της υλικής ευημερίας οικοδομείται ο πολιτισμός. Οι υλικές και πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου ικανοποιούνται και ταυτόχρονα νέες προκύπτουν.²⁶² Η εκπαίδευση αποτελεί σε αυτό το πλαίσιο τόσο παράγοντα ανάπτυξης όσο και καρπό της οικονομικής προόδου. Οι πολλαπλές ρίζες της σοσιαλιστικής παιδείας συνδέονται κατά τον Δ. Γληνό: 1. με την ανάγκη να διαπαιδαγωγηθεί πολιτικά το κάθε μέλος της κοινωνίας και να γίνει συνειδητός εργάτης και υπερασπιστής του κράτους του και του πολιτισμού του, 2. με την ανάγκη οι εργάτες «της πόλης κι του αγρού» να κυριαρχήσουν πάνω στα μέσα της τεχνικής και να δημιουργηθούν τα επιστημονικά στελέχη που θα οργανώσουν και θα κυβερνήσουν τους κλάδους της παραγωγής και της ανταλλαγής, 3. με την ανάγκη να διαπλασθεί η νέα συνείδηση των ανθρώπων και να ξεριζωθούν «τα απομεινάρια της αστικής και μικροαστικής νοοτροπίας», 4. με την ανάγκη υπέρβασης κάθε αντίθεσης μεταξύ πόλης-υπαίθρου, 5. με την ανάγκη να αναπτυχθούν οι εθνικοί πολιτισμοί «εθνικοί στη μορφή, σοσιαλιστικοί στο περιεχόμενο».²⁶³ Οι διακηρύξεις αυτές συνδέονται με τις εξελίξεις της δεκαετίας του 1930 και την απομάκρυνση από τα πρώτα στάδια της εκπαιδευτικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ. Προς αυτή την κατεύθυνση θα υποστηριχθεί η ανάγκη της εξειδίκευσης και των ειδικών. Οι εργάτες του αγρού προσεγγίζουν τα πρότυπα των κολχόζνικων της δεκαετίας του 1930. Η παιδεία λοιπόν γίνεται παράγοντας ανάπτυξης και καρπός του σοσιαλιστικού πολιτισμού. Παράγοντας ανάπτυξης καθώς προσφέρει στην παραγωγή καταρτισμένους εργαζομένους²⁶⁴ και καρπός του σοσιαλιστικού πολιτισμού, καθώς ο σοσιαλισμός επιφέρει την πολιτιστική άνθηση, τη ζήτηση για πολιτιστικά αγαθά, το αίτημα για πλατύτερη και βαθύτερη πολιτιστική ανάπτυξη του καθενός.

Σε αυτό πλαίσιο έχουμε και τις πρώτες αναφορές στο περιεχόμενο και στις κατευθύνσεις της εκπαίδευσης, στη θέση του δασκάλου, στη μέθοδο του ρωσικού σχολείου και στον μαθητή στην ΕΣΣΔ. Η πρώτη πλευρά η οποία τονίζεται για τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης στη Σοβιετική Ένωση είναι η προσπάθεια για πλήρη κάλυψη των υλικών αναγκών των μαθητών κάθε βαθμίδας και ιδιαίτερα των απόρων. Ρούχα, συσσίτια, βιβλία, γραφική ύλη αποτελούν δημόσιες παροχές, εξασφαλίζοντας τα υλικά μέσα των σπουδών

261. Michel Heller, *La machine et les rouages. La formation de l'homme soviétique* (Paris: Calmann-Lévy, 1985). Βλ. επίσης: Tijana Vujosevic, *Modernism and the making of the Soviet New Man* (Manchester: Manchester University Press, 2017).

262. Άγνωστος συγγραφέας, «Ο αρχηγός εκθέτει τις τεράστιες νίκες. Η έκθεση του σ. Στάλιν στο 17ο συνέδριο των μπολσεβίκων», *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 15/2/1934, 2. Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Στάλιν στο 17ο συνέδριο, ο σοσιαλισμός σημαίνει όχι ελάττωση των ατομικών αναγκών, αλλά μια ολόπλευρη επέκταση και ανάπτυξή τους. Βλ. επίσης: Andrei Sinyavsky, *Soviet Communism: A Cultural History* (New York: Arcade Publishing, Little, Brown, 1990).

263. Γληνός, «Το δεύτερο πεντάχρονο και η Σοβιετική Παιδεία», 65.

264. Βλ. ενδεικτικά: Άγνωστος συγγραφέας, «Ο αρχηγός εκθέτει τις τεράστιες νίκες. Η έκθεση του σ. Στάλιν στο 17ο συνέδριο των μπολσεβίκων», 2.

για όλα τα παιδιά. Μεγάλα προγράμματα κατασκευής σχολικών κτιρίων έρχονται να καλύψουν τον συνεχώς διευρυνόμενο αριθμό μαθητών και μαθητριών (τα αιτήματα για ρούχα, συσσίτια και νέα κτίρια, όπως είδαμε παραπάνω, αποτελούν σταθερά αιτήματα τα οποία θέτει το Κόμμα). Το γεγονός αυτό προβάλλεται σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στις καπιταλιστικές χώρες και τη δική μας χώρα ειδικά. Η αντίθεση η οποία προβάλλεται μεταξύ της «αστικής» Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης αφορά και τους όρους διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων και κατ' επέκταση των παιδιών.

Λίγες είναι μόνο οι αναφορές οι οποίες έχουν να κάνουν με τη μέθοδο του ρωσικού σχολείου στον *Ριζοσπάστη*.²⁶⁵ Σε όλες τις περιπτώσεις η αναφορά στον πολυτεχνισμό συνδυάζεται με άμεσες αναφορές στην παραγωγική δραστηριότητα και την ανάπτυξη της Σοβιετικής Ένωσης. Η σύνδεση της παιδείας με τις παραγωγικές ανάγκες, τα εργοστασιακά σχολεία, η θέση του δασκάλου, οι κοινωνικές παροχές προς τους μαθητές και η ανάπτυξη των επιμέρους κλάδων της παραγωγής αποτελούν ουσιαστική πλευρά του πολυτεχνισμού, ο οποίος παρουσιάζεται όπως εφαρμόζεται στην πράξη. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι απουσιάζει μια λεπτομερής ανάλυση των επιμέρους αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στους εκπαιδευτικούς θεσμούς της ΕΣΣΔ και στις παιδαγωγικές κατευθύνσεις. Τα κομματικά κείμενα και τα άρθρα μάς παρουσιάζουν μάλλον μια εξιδανικευμένη εικόνα χωρίς να επεκτείνονται στην κριτική ανάλυση και τη βαθύτερη μελέτη των εκπαιδευτικών, οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων.

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να σημειώσουμε ότι οι αντιθέσεις της σοβιετικής κοινωνίας, τα περιστατικά βίας του καθεστώτος, η περίοδος των ακροτήτων των μεγάλων εκκαθαρίσεων της δεκαετίας του 1930, οι όψεις αυταρχισμού και καταπίεσης δεν γίνονται αντιληπτά ούτε από τον επίσημο πολιτικό λόγο του ΚΚΕ (κυρίως από την εποχή της παρέμβασης της Γ' Διεθνούς και μετά την αναδρομική θεώρηση όλης της προηγούμενης περιόδου ως περιόδου κρίσης)²⁶⁶ ούτε από τους πρωτεργάτες της θεμελίωσης της αριστερής εκπαιδευτικής πρότασης της χώρας μας. Ο Δ. Γληνός, για παράδειγμα, δεν φαίνεται να συνειδητοποιεί τους κινδύνους και τα όρια του νέου σοβιετικού καθεστώτος όσον αφορά τις αντιδημοκρατικές του όψεις.²⁶⁷ Αντίθετα, μάλιστα, η αυστηρή τιμωρία «ανέντιμων» στοιχείων του Κόμματος και του κράτους προβάλλεται ως χαρακτηριστικό υγιούς λειτουργίας των πολιτικών μηχανισμών της νέας κοινωνίας. Ο πολιτικός βολονταρισμός,²⁶⁸ η υπογράμμιση της κεντρικής θέσης της πολιτικής παρέμβασης και των ταξικών αγώνων από τους κομμουνιστές, θα έχει την αντανάκλασή του στα αναγνωστικά βιβλία, όπως αναφέρουμε και στο σχετικό κομμάτι του βιβλίου μας μιλώντας για τα αναγνωστικά του Βουνού. Έτσι, μέσα στις σελίδες των αναγνωστικών του Βουνού

265. Βλ. ενδεικτικά: Άγνωστος συγγραφέας, «Πώς δουλεύει και πώς εκπαιδεύεται η ρωσική νεολαία», 5.

266. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, 70 και εξής.

267. Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός*, 429-430.

268. Mario Alighiero Manacorda, *Για μια σύγχρονη παιδαγωγική*, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά (Αθήνα: Οδυσσέας, 1983), 120-123.

το παιδί πολεμάει τους Γερμανούς. Στη μεσοπολεμική ΕΣΣΔ το παιδί μέσα στα αναγνωστικά καταδίδει και ανακαλύπτει τους κουλάκους, τους σαμποταριστές, τους πράκτορες. Ανάλογες διηγήσεις θα βρούμε και στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας. Η υπόθεση του Σάχτυ, την οποία μνημονεύει η Ν. Κρούπσκαγια για να επαινέσει την πολιτική συνείδηση των νέων, υπόθεση η οποία ξέρουμε σήμερα ότι αποτελεί τον προπομπό των μεγάλων εκκαθαρίσεων της δεκαετίας του 1930, είναι ενδεικτική.²⁶⁹ Οι Έλληνες μεταρρυθμιστές παιδαγωγοί του Μεσοπολέμου και της εποχής της Αντίστασης δεν φαίνεται να συνειδητοποιούν τα όρια ενός λόγου ο οποίος, έχοντας διακηρύξει το τέλος της ταξικής πάλης και άρα των ταξικών αντιθέσεων στη νέα σοβιετική κοινωνία, προσπαθεί να ερμηνεύσει τις όποιες αντιστάσεις προς το καθεστώς μέσα από το σχήμα της υπεράσπισης των λαϊκών κατακτήσεων. Την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η Αριστερά θα αρθρώσει έναν παρόμοιο λόγο όσον αφορά τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, τη σύνδεση της οικονομικής αυτής ανάπτυξης με την εκβιομηχάνιση και τελικά την εκβιομηχάνιση με τη συνολική πολιτιστική και εκπαιδευτική ανάπτυξη. Μπορούμε να υποστηρίξουμε, καθώς μάλιστα και ο *Ανταίος* μνημονεύει αρκετά συχνά το σοβιετικό παράδειγμα, ότι η Σοβιετική Ένωση αποτελεί σε σημαντικό βαθμό το πρότυπο για το πέρασμα προς τον επαγγελματίες σοσιαλισμό και τον τρόπο οικοδόμησής του.²⁷⁰

269. Bettelheim, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3η περίοδος 1930-1941*, τ. 3, 439. Βλ. επίσης: Elleinstein, *Η ιστορία του σταλινικού φαινομένου*, 99.

270. Παρά τις ασάφειες που συνοδεύουν τους στόχους του ΕΑΜ και του ΚΚΕ την εποχή της Αντίστασης και του Εμφυλίου, την εποχή αυτή η Κομινφόρμ θα κατακεραυνώνει ακόμα κάθε διαφορετική άποψη για τις δυνατότητες πέρασματος στον σοσιαλισμό εκτός από το ρωσικό παράδειγμα. Elleinstein, *Η ιστορία του σταλινικού φαινομένου*, 230.

Β΄ Μέρος
Αριστερά και εκπαιδευτική πράξη στην Ελλάδα

